

ФОНЕТСКО-ПРАВОПИСНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ШАФАРИКОВИОТ ТРИОД

Лилјана МАКАРИЈОСКА, Скопје

Предмет на анализа се фонетско-правописните особености на *Шафариковиот триод* (*Шаф*), македонски црковнословенски ракопис од втората половина на XIII век (химнографски текст на полн триод без поделба на посен и цветен циклус). Текстот ги покажува основните карактеристики на македонската редакција на црковнословенскиот јазик, а поконкретно на дејноста на Охридската книжевна школа. Еровите недоследно се губат во определени позиции, се следи појава на неетимолошки (секундарни) ерови, вокализацијата на еровите во силна позиција $\text{ъ} > \text{о}$, $\text{ь} > \text{ѣ}$ во некои случаи не е спроведена под влијание на правописната традиција. Се употребуваат назалите ж , л , д , како и јотираните форми, а покрај појавата на мешање на назалите во зависност од природата на претходниот консонант примерите со деназализација се ретки. Значи назализмот добро се чува – со оглед на тоа што резултатите од деназализацијата со поголема редовност се јавуваат дури во текстовите од XIII век како одраз на старата дијалектна диференцијација на текстовите. Следиме и $> \text{ы}$, делумно ограничена употреба на јотираните вокали, примери на контракција на вокалите во непосреден допир. *Шаф* се одликува со конзервативност во однос на чувањето на епентетското л , се чува палаталноста кај р , л и ч , по губењето на еровите изразена е асимилацијата на консонантите, промени во консонантските групи и др.

Клучни зборови: *Шафариков триод* (*Шаф*), фонетско-правописните особености, црковнословенски јазик, македонска редакција, Охридска книжевна школа

Триодот претставува значаен дел од словенската црковна традиција. Во науката е прифатено мислењето дека првобитниот словенски превод на посниот триод бил дел од преведувачката дејност во кирилметодиевскиот период (МОШИН 1972: 119), а преводот на цветниот триод, односно делот што се пее од Томина недела до Педесетница бил направен од св. Климент Охридски, пред неговата смрт во 916 год. (ПОПОВ 1985: 32), што се потврдува и со податоците

од Климентовото житие на Теофилакт. Првобитниот словенски текст на триодот бил пишуван со глаголица, за што сведочат глаголските редови во *Битолскиот триод* (*Бит*) од XII век и *Шафариковиот триод* (*Шаф*) од XIII век (ПОПОВ 1985: 134–135), како и трагите од глаголската бројна вредност на буквите на пример во паримејниот дел на *Орбелскиот триод* (*Орб*) од XIII век (РИБАРОВА 2005: 185).

Предмет на нашиот интерес се фонетско-правописните особености на *Шаф*, којшто се поврзува со дејноста на Охридската книжевна школа – главниот носител на словенската писменост и култура со големо влијание врз целокупната македонска средновековна писменост.¹ Ракописот потекнува од XIII век, се чува во Руската национална библиотека во Санкт Петербург (РНБ), сигн. *F. n. I. 74*, има 157 листови 25 см. x 18,5 см. (почетокот и крајот од ракописот се изгубени). Пишуван е со кирилско полууставно писмо, а на л. 49 има и глаголица. Според содржината претставува посен и цветен триод без поделба на посен и цветен циклус. Меѓу песнопенијата е и една преработка на песнопение од Теодор Студит, за која се претпоставува дека е преработена од св. Климент.

Шаф се споменува во повеќе трудови од Мошин, Русек, Славева, Десподова, Црвенковска, Велев, Цубалевска и Макаријоска,² а материјалот од овој ракопис е користен за анализа и во студии и статии посветени на јазични, односно лексиколошки и термилошки прашања на црковнословенските ракописи (РИБАРОВА 2005, 2009; МАКАРИЈОСКА 2007, 2009). Покрај архаичниот лексички слој во него се присутни низа подновувања на сите јазични рамништа што го поврзуваат со македонската јазична територија. *Шаф* го презентира односот кон традицијата, како и специфичните еволутивни особености на јазикот на црковнословенските текстови, а заедно со *Загренскиот*

¹ Јазикот на текстовите од Охридската школа е предмет на проучување во трудовите на КОНЕСКИ (1986: 9–27), УГРИНОВА-СКАЛОВСКА (1972: 18–28), РИБАРОВА (1986: 56–77, 1993: 51–59, 2000: 29–39; 75–92), ЦРВЕНКОВСКА (2003: 147–160), МАКАРИЈОСКА (2011: 213–228) и др.

² МОШИН 1966, сн. 27; РУСЕК 1969: 489–492, 1969: 149–180, 1980: 37–41; СЛАВЕВА 1972: 93–116; ДЕСПОДОВА 1983: 14–15; ДЕСПОДОВА; СЛАВЕВА 1988: 134, сн. 135–137; ЦРВЕНКОВСКА 1999, 2006; ВЕЛЕВ; МАКАРИЈОСКА; ЦРВЕНКОВСКА 2008: 28; ЦРВЕНКОВСКА; МАКАРИЈОСКА 2010: 37–64; ЦУБАЛЕВСКА; МАКАРИЈОСКА 2011: 285–294.

триод (*Заг*) спаѓа во најархаичниот структурен тип триоди.

Шаф е еден од петте триоди вклучени во *Речникот на црквенословенскиот јазик од македонска редакција* (РЦЈМР)³ покрај: *Битолскиот (Бит)* од XII век, *Заг*, *Орбелскиот (Орб)* и *Хлудовиот (Хлуд)* од XIII век.

Овој текст се одликува со низа архаични особености на сите јазични рамништа, што го поврзуваат со македонската јазична територија и преку кои се презентира односот кон традицијата и специфичните еволутивни особености на јазикот на црквенословенските текстови. *Шаф* – заедно со *Заг* – спаѓа во најархаичниот структурен тип триоди. Во текстот има редови испишани со глаголица, што несомнено ја потврдува неговата архаичност. Типично обележје на писменоста претставува употребата на глаголицата, која доминира во IX и X век и е своевиден симбол за традицијата. Најстарите споменици поврзани со дејноста на Охридскиот центар настанати во периодот од крајот на X до крајот на XI век – како на пример *Асеманово евангелие (Асем)* од крајот на X или почетокот на XI век, *Зографско евангелие (Зогр)* од втората половина на X или почетокот на XI век, *Мариинско евангелие (Мар)* од X–XI век и *Синајски псалтир (Син)* и *Синајски еухологиум (СинЕ)* од XI век – се пишувани со глаголица. За разлика од Преславскиот центар кој мошне рано ја прифаќа кирилицата, во Охридскиот нејзиното прифаќање претставува долготраен процес што се следи до почетокот на XIII век. За употребата на глаголицата сведочат глаголските вметнувања во *Охридскиот апостол (Охр)* и *Бит* од XII век, во *Шаф* и *Болоњскиот псалтир (Бон)* од XIII век, а во *Григоровичевиот паримејник (Григ)* од крај на XII – почеток на XIII век има и примери за пренесување на глаголските бројки или за читањето на глаголската бројка како збор. За прифаќањето на кирилицата, пак, сведочат кирилските записи во глаголскиот текст во *Асем*, како и во *Зогр* и *Мар*. Анализата на кирилските записи во *Асем* покажува дека неговиот пишувач рамноправно се служел со двете азбуки: глаголицата вешто ја употребувал за пишувањето на светиот текст на евангелието, а со ки-

³ При анализата се користени фото-снимките и картотечниот материјал од проектот РЦЈМР, а исто така и соодветните кратенки на текстовите-извори што се користат за *Речникот*.

рилицата се служел како со секојдневно деловно писмо (ВЕЛЧЕВА 1981). Длабоките корени на традицијата ги потврдува влијанието на глаголицата врз оформувањето на одделни кирилски правописни системи (РИБАРОВА 1996).

Континуитетот на глаголската традиција го потврдуваат и текстовите поврзани со глаголски предлошки, односно свесниот избор на архаични предлошки, пример *Заг* од XIII век и *Македонско четворо-евангелие (Мкд)* од XIV – почеток на XV век. И ракописи од други средини претставуваат преписи од стари охридски предлошки, на пример *Карпинско евангелие (Крп)* од XIII век, *Кратовско евангелие (Крат)* од XIV век и др.

Ерови. Познато е дека до XI век еровите главно се употребувале етимолошки правилно, но од средината на XI век текстовите се едноерови и двоерови со мешање на еровите, што се должи на фонетското изедначување на редуцираните вокали, односно на депалатализацијата на консонантите. Употребата на едноеровиот правопис се надоврзува на постари традиции, а иако текстовите во кои се претпочита употребата на малиот ер обично се поврзуваат со дејноста на Кратовската школа, таквата употреба е карактеристична и за текстови пишувани во други области, на пример: за *Добромирово евангелие (Дбм)* и *Бит* од XII век; за *Орб*, *Радомиров псалтир (Рдм)*, *Дечански псалтир (Дчн)* и *Струмички (македонски) апостол (Стр)* од XIII век; и др. Меѓутоа, употребата на ъ или љ се смета за ирелевантна при определувањето на територијалната припадност на спомениците.⁴

Шаф е двоеров ракопис, се употребува паралелно и малиот и големиот ер, на пример во предлозите вѣ, кѣ, сѣ, односно префиксите вѣ-, вѣз-, сѣ-: вѣведѣмѣ 17r5, вѣведи 119v3, вѣвести 114r2, вѣводди 104r31, вѣводдци 101r17, вѣводи 71r30, вѣводдцина 96v12, вѣврѣжени 43v20, 120r7, вѣврѣжени 123v10, вѣдашж 128r16, вѣдварѣте 13v31, вѣдвори 43r30, вѣдрѣзи 45r22, вѣжегше 8r20, 99v27, вѣжегѣ 121v13, вѣжигаемѣ 12r14, вѣжегше 16v25, 21r31, вѣжжжда 143r32, вѣжжждеши

⁴ Во охридските текстови се познати сите правописни разновидности на употребата на еровите. Покрај двоеровиот правопис, се употребува и упростениот едноеров правопис или само со големиот ер на пр. во *Охр*, *Бон* или само со малиот ер, на пр. во *Дбм*, *Бит*, *Орб*, иако текстовите во кои се употребува малиот ер обично се поврзуваат со дејноста на Кратовската школа.

145r11, вѣходѣ 31v25, вѣпиахѣ 43v24, 93r1, вѣпиахѣ 94v5, вѣпиаше 122r11, 125v10, вѣпиаше 84v24, вѣпиемѣ 47v6, 146v20, вѣпиемѣ 55v30, вѣпити 136v8, вѣпити 3v25, вѣпиж 104r25, вѣпиж 12v29, 39v31, вѣпадомѣ 70r10, вѣпадѣ 65r4, вѣзалька 82v5, вѣзалька 101v32, вѣзалуемѣ 65v17, вѣзбѣдити 130r1, вѣзбоуждж 108v2, вѣзва 111v20, 112r19, вѣзвахѣ 128v19, вѣзведи 101v12, вѣздвигни 22r26, 69v25, вѣздвѣже 107r22, вѣздвигни 22r24, вѣздвигнѣ 51v17, вѣздвиже 53v5, вѣзддрѣжаеѣ 31v25, вѣзддрѣжан 81v13, вѣзддрѣжи 25r16, вѣзможе 64v24, вѣзмогѣ 134v25, вѣзмогѣ 73r31, 86r10, вѣзможе 108v15, 136v4, сѣвкоупи 27v18, 37v5, сѣвкоуплѣжтѣ 153r19, сѣставив 91v15, сѣставишѣ 103v7, 128r10, сѣставите 116v14, сѣставѣ 153v7, сѣхрани 104v18, сѣхрани 72r61, 86r2, сѣхранилѣ 136v26, сѣуета 82r20, сѣуета 25v27, сѣшедшаго 136v27, сѣшедше 153r20, сѣшедшаго 22v27, сѣшедше 141v10, на крајот на зборот: вѣсѣхѣ 100r8, 108r24, вѣсѣхѣ 54v3, 60r32, есмѣ 76v22, 86v3, есмѣ 119v19, естѣ 36v32, 69r8, 83r10, естѣ 101r16, 105v12, жижнѣ 29r24, 44v13, жижнѣ 23r4, 72r48, пѣсокѣ 33v18, 131r24, пѣсокъ 50v20, сладокѣ 42v8, сладокѣ 4r32, сѣшедѣ 91r5, 144v16, сѣшедѣ 149v26, сѣгрѣшихѣ 83r20, 87r27, сѣгрѣшихѣ 34v28, 43r17, шедротѣ 89v7, 93v12, шедротѣ 22r15, 25v24, односно редот: вѣ/пиаше 30r12, вѣ/пиаше 53r11, вѣ/пиемѣ 115v20, вѣ/врѣжет 140v28, вѣ/здѣниоу 51v6.

Во однос на губењето на еровите во слаба позиција постои колебање, но тие често се чуваат, како одраз на доследното спроведување на правописната традиција. Губењето на слабите ерови во суфиксална позиција е потврдена уште во старословенските текстови, а споменатава појава е изразена во коренот на зборот, најчесто во консонантските групи со сонант: призри 146v10, 147v31, прозрѣ 78r16, прозрѣние 24v2, редовно во: виегда 108v13, 139r12, виегдаже 140v14, виездапѣ 45r23, 121r16, виемили 80r7, виешнеж 75v16, виеука 8r30, 48v14, виеуѣж 54r17, мнихомѣ 57v21, многа 121r18, 140v26, многога 12r18, 35v28, множѣствомѣ 29v28, 64v3, множѣствомѣ 93v12, множѣствѣ 4v11, множѣство 116r31, 146v12, нравѣї 79v33, оуенѣ 115r25, 134r14, оуенѣвѣ 101v11, 108r33 и др.

Ерот честопати не се пишува и во група од два исти консонанта, најчесто -нн-, но постои колебање, на пример: везаконнии 137v30, везаконникомѣ 124v18, везкврѣннага 45r12, везцѣнное 121v31, везѣменно 93r13, везѣменно 90v2, богатѣканнѣж 109v25, в(о)горадованнага 57r32,

воготканнѣж 75v3, воготканнѣж 99v13, дрѣзновенно 136v23, 142r20, истинно 93r1, истинное 92v32, маннѣж 101v29, 143v12, но и: бескврѣннѣна 42r31, бесѣменнѣно 139r29, бесѣменнѣнѣи 152v3, вогородованѣнаа 46r19, воготканѣнѣжж 2v1, 3v10, дрѣзновеннѣно 13r31, знаменѣнѣї 38r1, знаменнѣнаа 143v25, истиннѣнѣї 86v5, 97r15, истиннѣнѣїж 97v2, истиннѣнѣї 146r34, истиннѣнѣи 90r7, истиннѣнаго 55r12, истиннѣно 136v32, неизменнѣно 75v12, неизнѣннѣна 50v27, посебно на крај на редот: бескврѣнѣнѣнѣїми 40r11, бесѣнѣнѣнѣнааго 124r22, д(оу)шетлѣнѣнѣнѣжж 24r2, истиннѣнѣно 9r3, неизреченнѣнѣжж 27r12, неизрѣмѣннѣна 79v10, неприазнѣнѣнѣї 8v18, нетлѣнѣнѣнѣї 48r3, с(ва)шеннѣнѣное 88r10, страннѣнѣно 144r10.

Во *Шаф* изгубен ер редовно бележиме во формите од заменките *вѣсь*, *вѣсѣкѣ*: *вѣсѣж* 7v18, 7v23, *вѣси* 109r25, *вѣсѣ* 132v19, 152v22, *вѣсѣкаа* 119v13, *вѣсѣко* 18r20, 38v21, *вѣсѣкого* 84v9, 97r22, *вѣсѣкон* 5r30, 62r9, *вѣсѣкомоу* 18v29, *вѣсѣкож* 8v16, 96v8, *вѣсѣкѣ* 56v21, *вѣсѣкѣї* 30r11, 68r14 *вѣсѣкѣїѣ* 37v14, *вѣсѣкѣ* 17r30, *вѣсѣкѣж* 17r2, 59v7, *вѣсѣкѣжж* 40v26, *вѣсѣм* 101r33, 111r18, *вѣсѣми* 16r11, 54r32, 147r26, *вѣсѣмѣ* 100v1, 147r25, *вѣсѣмѣ* 29r21, 71v6, *вѣсѣх* 105r8, 143r18, *вѣсѣхѣ* 100r8, *вѣсѣхѣ* 60r32, *вѣсѣускаа* 60r23, 73r8, *вѣсѣускѣїмѣ* 115r11, *вѣсѣускаа* 81r30, ретко *вѣсѣего* 72r1, 88r3, *вѣсѣемѣ* 64r4, *вѣсѣемоу* 85v9, 93r7. Во формите од заменките *вѣсь*, *вѣсѣкѣ* ерот обично се губи во: *Охр*, *Рдм*, *Карп*, *Верк*, *Крат*, *Орб* и др.

Ерот редовно не се бележи во суфиксот *-нѣнѣкѣ*: *вѣзоуѣнѣнѣкѣ* 65r4, *в(о)гоподовнѣкѣ* 4v26, *посовнѣкѣ* 2v15, *поспѣшнѣкѣ* 6v3 – само *срѣврѣнѣнѣкѣ* 131r5, *срѣврѣнѣнѣкѣ* 124r26, 128r10, *срѣврѣнѣнѣцѣхѣ* 125v29, 126v10, *срѣврѣнѣнѣцѣхѣ* 126r25.

Поизразени колебања во бележењето на ерот се забележуваат кај предлозите: *вѣ* *стоуѣд* и *вѣ* *срамѣ* 125r27, *кѣ* *нероушнѣнѣи* 125v32, но тој почесто се губи пред сонант: *с* *лжкавнѣнѣмѣ* 124v2; *в* *лѣжнѣжж* 130r4, *в* *напастѣ* 125r24, 128r12, *в* *недѣжѣѣ* 140v12, *к* *народомѣ* 145r6, *к* *невеснѣнѣмѣ* 148r20, пред заменски форми: *в* *ма* 126v, *в* *тѣвѣѣ* 129v, *в* *ниѣ* 131v20, *в* *наѣ* 140v2, *в* *неѣ* 133v28, 133v32, *к* *немоу* 106v19, 115r8, *к* *нима* 115r9, *к* *нимѣ* 137r11, *к* *тѣвѣѣ* 71r8, се чува пред збор што започнува на вокал: *кѣ* *избавитѣлю* 69r, *кѣ* *истлѣнѣнѣю* 79r, *вѣ* *имѣ* 116v, како и пред збор што започнува со ист консонант: *вѣ* *вто(рнѣ)к* 83r, *вѣ* *вѣїшнѣжж* 96v, *сѣ* *с(ва)-тѣїни* 97r, *сѣ* *славож* 99v4, *сѣ* *смотрениѣмѣ* 106r, *сѣ* *страхомѣ* 56v11, но има и исклучоци: *в* *вѣсѣх(ѣ)* 13v, *в* *вола* 22r, *в* *вто(рнѣ)к* 82r итн.

Колебање има и кај префиксите, на пример *въ-*: *впадџ* 130r16, *впасти* 117v18, *впадохомиъ* 67v10, *впадохъ* 18r9, *впадъ* 67r14, 91r6, *впадъша* 27r23, *впадъша* 22r26, *въпадохъ* 75v10, *въпадъ* 36r31, *въпадъшомоу* 67r13, *въпадъша* 73v25, *въпадъшжж* 12v32, *въпадомиъ* 70r10, *въпадъ* 65r4, *вперимъ* 39r6, *въперимъ* 150v14, *впаистѣ* 111r19, *впаихъ* 110v14, 148v5, *впаше* 60v6, 61r7, *въпаихъ* 103v18, 151v19, *въпаше* 122r11, 125v10, *въпиемъ* 115v20, *въпиетъ* 107v9, *въпиетъ* 31r11, 58r12, *въпии* 123v28, *въпити* 136v8, *въпаше* 53r11, *въпием* 147r8, *въпиж* 104r25, 141r14, *въпаихъ* 94v5, *въпаше* 84v24, *въпиемъ* 55v30, *въпити* 3v25, *въпиж* 12v29, 76v17, *въпижше* 40r12, 102v22, *въпижши* 120v27, на пример најчесто со ер: *въходѣ* 91v12, *въходниѣх* 109v27, *въход* 38v18, *въходъ* 4v8, *въ/хода* 70v2, *въходаща* 105r18, *въхождениемъ* 23r29 *въхождениа* 7r15, *въходити* 139v17, *въходъ* 31v25, *въходъ* 23r29, *въходъи* 23r28, само еднаш *входѣ* 66v11.

Ерот обично се чува во префиксиран збор што започнува на вокал: *въшбрази* 12r29, *въшбразивъ* 75v19, *въшржживъ* 48r15, се губи пред збор што започнува на сонант, на пример: *влаж* 87r19, *влагалище* 101r16, *вмѣни* 22v13, *вмѣнит* 116r22, *вмѣснивъ* 53v1, *вмѣстила* 73r7, *вмѣстилище* 126v6, *вмѣстити* 27r19, *вмѣститъ* 114r1, *вниман* 66v18, *внидѣши* 78r19, *внидѣмъ* 109v1, *внидѣж* 127r26, 128r13, *внити* 108v13, 114v19, *врд(о)-ѣжъ* 49r12, освен во позиција на крај на редот.

Исто така ерот обично се бележи во префиксите *въз-/въс-*: *възведи* 116r4, 145v22, *въздвигни* 105r22, *възми* 131v16, *възможеѣ* 95v22, *възпи* 136v32, 150v4, *възрасти* 137v18, а има и примери во кои се губи: *възавъ* 110v13, *възати* 115r5, *възах* 114v7, 141r10, *въведе* 148v17, *въведи* 112v14, *въвеличимъ* 61v17, *въвелъ* 47v11, *въвеселимъ* 21r18, *въвесели* 92r23, *въвратити* 3v3, *въвратат* 125v8, *въгласи* 131v7, *въглашаше* 124r32, *въдадите* 115v9, *въдан* 128r17, *въдвигнетъ* 106v4, *въдвигнеши* 104r12, *въдрѣмахъ* 119r32, *въдрнжвъ* 46v4, *въдѣихаетъ* 132r17, *въносимъ* 151r11, *въноситъ* 148r22, *въпиемъ* 152v11. Чувањето на ерот во префиксот *въз-/въс-* е карактеристично за *Слепченскиот апостол (Слеп)* од XII век, за *Вранешничкиот апостол (Вран)* и *Стаматовото евангелие (Стм)* од XIII век и др., додека примери со испуштен ер се среќаваат во *Бит*, *Бон*, *Стм* и други текстови од Охридската книжевна школа.

Во префиксот *сѣ-* (*сѣн-*) ерот најчесто се губи кај глаголите со почеста употреба, на пример: *сѣподовити*, *сѣтварѣти*, *сѣтворити*, *сѣнити*, *сѣпасти* и др.: *спод(о)ви* 9г8, 99в25, *спод(о)вивъ* 26г33, *спод(о)вилъ* 132г9, *спод(о)вимъ* 31г25, 33г11, *спод(о)вите* 39в12, 41г13, 41в21, *спод(о)вити* 125г2, *спод(о)виѣ* 62в33, *спод(о)виѣомѣ* 37г22, *сподовиѣхъ* 63г21, *сп(о)довиши* 80г14 (само *сѣпод(о)ви* 64г21, и во позиција на крај на редот *сѣ/подови* 38г7, 82в24), *сѣварѣтъ* 46г18, 120г29, *сѣварѣти* 144г11, *сѣварѣж* 57г31, *сѣвори* 103в24, 106г15, *сѣворимъ* 99г32, *сѣвористѣ* 116в11, *сѣворит* 101г15, *сѣворитѣ* 124г4, *сѣворити* 117в7 и др., *сниде* 67в17, 93в23, *снидетъ* 31г27, *сниди* 108в17, *снидохъ* 70г7, *снидъ* 106г2, *снидѣмъ* 8г23, 43г23, *снидѣтѣ* 106в21, 108г3 итн. Кај глаголи што почнуваат на сонант, има нередовна употреба на ерот од *сѣ-*, но чести се и примерите во кои се губи: *сломи* 112в33, *срѣсти* 106в21, 108в23, *срѣтоста* 115г7, *срѣщатѣ* 108в7. Во голем број примери следиме зачуван *ер*: *сѣ/врахъ* 102г7, *сѣвратиѣ* 63г12, *сѣврѣшити* 107г24, *сѣврѣше* 151в10, *сѣврѣшаж* 152в33, *сѣврѣшажѣ* 6г9, 6г25, *сѣврѣшати* 40г9, *сѣвѣщахъ* 144в10, *сѣ/гасилъ* 153г8, *сѣгрѣшажѣнимъ* 121в25, *сѣгрѣши* 147г1, 147в22, *сѣгрѣшихъ* 79в2, 86г11, *сѣгрѣшихомъ* 82г5, *сѣгрѣшихъ* 37г10, *сѣнидѣмъ* 44в14 *сѣ/пасѣ* 52г1, *сѣтѣцѣмъ* 16г4, *сѣтѣцѣтѣ* 122г24, *сѣ/тажа* 37в19, *сѣхрани* 104в18, *сѣхранитѣлю* 48г1, кај двојнопрефиксираните: *сѣвзрасти* 84г17, *сѣвкоупи* 27в18, 37в5, *сѣвставилъ* 16в9, *сѣвѣткоупистѣ* 97г4, *сѣвѣткоупѣж* 146г5, *сѣ/вѣставилъ* 137в22, *сѣвкоупѣж* 29в17, *сѣвкоупѣжтѣ* 153г19, *сѣвпѣтѣствожѣ* 68г15, *сѣвскрѣси* 133в3, *сѣвѣзнесе* 140г17. Во врска со губењето на ерот од префиксот *сѣ-* во *Вран* Конески забележува разлика меѓу зборовите »чисто книжевни« (КОНЕСКИ 1956: 25), а освен тоа и оние што почнуваат со гласови кои го асимилираат *с*, од една страна, и зборовите што живееле и во народниот говор, од друга страна, при што во првите *ѣ* се чува, т.е. се изговарал, а во вторите тој не се бележи.

Ги бележиме примерите со зачуван *ер* и во префиксот *овѣ-*: *овѣдрѣжитѣ* 76г5, *овѣдрѣжѣ* 113в1, *овѣхождениѣ* 19г26, *овѣгаданиѣ* 36в25, но вообичаени се формите: *овѣдрѣжитѣ* 100в6, *овѣладаж* 4г5, *овѣладажѣ* 139в14, *овѣладажѣ* 153в17, *овѣлискоупитѣ* 56в7, *овѣлиставаж* 109в18, *овѣлистаж* 54в17, *овѣличаѣма* 48в23, *овѣличахъ* 42в18, *овѣличаж* 33в30, *овѣличажтѣ* 37г16, *овѣнавѣетѣ* 108г13, *овѣнавѣетѣ* 18в24, 84г21,

вбнавлѣж 143г16, вбнажаеть 15г16, вбнажи 35г1, 63в6, вбрѣгаемъ 129в7, вбрѣгахъ 79в2, вбрѣщж 59г32 и др.

Анализата потврдува дека ерот обично се бележи во суфиксите -ѣство, -ѣствие, -ѣствовати, -ѣскъ: д(ѣ)ѣства 94г22, единосѣѣство 49г19, единѣство 1г8, 42в30, единѣствомъ 99г26, лакомѣства 68г3, лакомѣствомъ 100г8, лакомѣства 101в13, ласкрѣдѣствомъ 5г20, множѣство 117г4, 146в12, пианѣство 24в9, ц(ѣса)рѣство 51в32, невѣрѣствиа 136в24, невѣрѣствие 111г23, ц(ѣса)рѣствиа 21г23, ликѣствоуѣтъ 61г22, ликѣствоуѣтъ 44в17, наслѣдѣствоуѣж 124г31, вожьскѣї 18г27, д(ѣ)виуѣское 38в3, ц(ѣса)рѣское 21г5, ѹл(овѣ)уѣскому 36г6, ѹл(овѣ)уѣскѣї 108г27, ѹл(овѣ)уѣскѣїмъ 152г28, ѹл(овѣ)уѣскѣї 117г10, 151г30. Ова бележење на ерот е карактеристично и за *Радомировиот псалтир (Рдм)* од XIII век, *Станиславов пролог (Стан)* од 1330 год., *Карпинскиот апостол (Карп)* од XIV век и др.

Колебање има и во примерите пред кратката заменска форма, пред са: вселитъ са 6в15, ѡунистимъ са 8в16, молатъ са 11в11, веселитъ са 14г15, помрачаеть са 15г16, вставатъ са 19в3, распатъ са 23в10, раздѣлѣть са 23в23, обнажихъ са 79г13, сѣкуеть са 23в24, тронитъ са 23в24, поклонѣемъ са 45г8, вбноват са 116г8, заколат са 116г20, оупод(о)вихъ са 119г33, вилѣнит са 116г22, пред партикула же: трепещѣтъ же 18г20, ликѣствоуѣтъ же 56г30, приемаеть же 132в10, распатъ же 150г10, поемъ же 118г29, ѹтемъ же 149г18.

Зачуван ер бележиме и пред форми од помошниот глагол вѣйти: прѣставиль еси 29в15, осѣдилъ еси 70г29, вѣшель еси 134в32, вѣдрѣженъ естъ 9г27, оуслѣишалъ естъ 24в18, далъ естъ 136в3, неприжъ вѣис(тъ) 46в3, распатъ вѣис(тъ) 59в33, притѣженъ вѣивъ 131в22.

Вокално р, л. Во македонските текстови вокалните, слоготворните р и л се предаваат како рѣ, рѣ – лѣ, лѣ. На пример во: крѣвъ 2г18, крѣвъ 62г30, крѣвиж 13г17, крѣстомъ 135в14, 137в22, крѣсть 35г19, крѣстоу 47в22, крѣстъ 51в19, мрѣтва 133в21, 153г14, мрѣтваго 110г22, мрѣтвѣцъ 113в3, мрѣтвитъ 77г11, мрѣтвое 41в16, мрѣтвости 103г8, мрѣтвѣ 103в13, скрѣвѣхъ 95в27, скрѣвиж 123в14, смрѣт 110г14, 122г20, смрѣти 107г1, смрѣтнѣж 2г32, смрѣтъ 71г16, смрѣтъ 104в14, тврѣда 77в8, тврѣдо 76в8, 124г5, тврѣдоѣ 4в18, тврѣдъ 54в24, трѣсти 54в32, трѣстиж 131г13, млѣние 95в3, плѣци 111в27, плѣно 120г11, плѣти 60г23,

плѣкъ 43v23, плѣкъ 149v19, плѣна 72r18, плѣно 79r28, плѣт 106r2, слѣзани 99v23, слѣзаниъ 30r3, слѣзахъ 3r32, слѣзно 55r14, слѣзнихъ 78r6, слѣзъ 19v11, 80r24, слѣза 108r8, слѣнци 54v16, 88v6, слѣнѣца 119r2, слѣнѣце 147r29, а поретко без придружен ер: мртва 111v28, 138v28, мртвааго 110r27, мртваго 114r30, мртвецъ 115v5, 128v28, мртки 137v12, мрткихъ 103v9, мрткоу 110r29, мртваца 111r32, мртвацъ 141v23, мртваъ 106r20, 138r33, крствъ 50v1, 52r18, 52v20, крствнож 37v26, скрвни 27v16, смртъ 59v23, 126v12, смртъ 103r12, 117v14. Еровите го изразуваат само слабиот еров призвук, којшто се слушал при изговорот на слоготворните р, л. Тоа се гледа од фактот што во силна позиција не се вокализираат (ВАЙАН 1952: 41). Вокализирани форми се ретки, пример во: багорницъ 42v19, багорникъ 84r16.

Секундарни ерови. Потврда за изгубеното чувство за правилна употреба на *еровите* е и појавата на секундарни ерови во определени позиции, на пример во префиксите и тоа почесто во: *Крат, Крп, Карп, Верковичев апостол (Верк), Лобковскиот (Хлудов) паримејник (Лобк)* од 1294–1320 год. и *Стан* (БИЦЕВСКА 2000: 36).

Во *Шаф* се потврдени во предлозите што завршуваат на -з: *везъ* 66v19, 112v30, 128r3, *везъ* 67r15, 109r30, 113r30 и др., *исъ* 99r1, 151r32, и во префиксите: *из-*, *раз-*, *вез-*, *вѣз-*: *изъ/мѣѣвши* 121r32, *изърѣши* 32r4, *изътрѣзвни* 78r4, *исъселенъ* 130r24, *исъхѣѣти* 83v30, *исъцѣли* 42v12, *исъ/цѣли* 50v2, *разъ/дроушиши* 113v28, *везъвѣществѣнѣи* 9v12, *везъгрѣшениа* 7v33, *везъ/матрна* 101r32, *везънаучнаа* 28r13, *везъсловесна* 108v16, *везъстрастиемъ* 10c14, *везъстрастие* 17v3, *везъ/честнаго* 91r5, *везъ/мртна* 20v23.

Примери со секундарен ер често бележиме и во туѓи зборови, имиња: *варѣварѣи* 57r24, *варѣварскъж* 94v8, *варѣварѣскъж* 12r12, *варѣтоломоу* 24v23, *амѣвакоуѣмъ* 72r37, *левѣгѣтъ* 64r13. Со вметнувањето на неетимолошките ерови се вршела адаптација на туѓите зборови за да се олесни нивниот изговор, а истите рефлексии за секундарните и силните ерови се потврда за мислењето дека тие се развиле во процесот кој водел кон изјаснување, односно губење на еровите. Значи, нивната појава треба да се смести уште во времето пред вокализацијата на интензивните ерови (КОНЕСКИ 1967: 39).

Вокализација. Вокализацијата на еровите е потврдена речиси на

целата македонска јазична територија, а во западномакедонските текстови замената љ > о е пораспространета (и тоа и во суфиксите и во коренот, во префиксите и во предлозите) и упатува на дијалектна средина со напреднат процес на вокализација. Во *Шаф* еровите во силна позиција се вокализираат, и тоа љ > е, а љ > о, што го потврдува македонското потекло на ракописот. Вокализацијата е потврдена и во коренот и во суфиксите, предлозите и во префиксите, што укажува дека во говорот на пишувачот била добро позната.

На пример љ > о во коренот: дождљ 31r29, 36r26, золь 17v14, 72r8, 82v17, 92v11 и др., золь 25v24, 51v29, кождо 120r26, сонљ 7v12, 78r2, 108v1, конљ 110r9, 125r13 и др., сонница 109r5, но и: сьннице 65v13, сьннице 59v5, сьннице 117v26, сьннице 130r15, во предлози: во вса вѣккѣ 18r24, 32r24, 41r10, во вса вѣккѣ 20v21, во вса вѣккѣ 20v24, 28r12, во вса мѣ мѣрѣ 62r23, во тѣмѣ 87v1, 96r20, ни во чѣтоже 92r33, 92v33, со слѣзани 31r11, 32r28, со вѣсѣни 86v6, во суфикс -ов- < -ѣв-: смоковница 66v1, 120r4, смоковно 138r15, смоковнице 75v4, црков 144v5 црковна 59r7, црковнаѣ 51v22, црковноѣ 57v21, 94v26. Вокализацијата е најчеста во суфиксот -љкљ: вѣздонокљ 78v17, кротокљ 104r30, 117r24, кротокљ 116v7, 116v28, наљжтокљ 5v3, 30v15, наљжтокљ 7r28, послѣдокљ 29r11, 104v21, пѣсокљ 33v18, 131r24, пѣсокољ 50v20, сладокљ 42v8, сладокљ 4r32, плѣзокљ 125v9. Ја бележиме и во префиксите: воѣвѣражаѣши 95v6, воѣвѣрати 96v18, воѣпрашѣ 129r12, воѣкрѣс(ѣ) 108r22, воѣкрѣс(ѣ)ниѣ 24r13, воѣкрѣс(ѣ)ниѣ 114r22, воѣкр(ѣ)сѣ 122v31, соѣзда 53v23, соѣздав 2v16, 62r13, 86r16, соѣздавѣшаго 59r13, 94v2, соѣздавѣѣ 4v21, соѣздавѣѣшаго 146v9, соѣздавѣѣ 147v2, соѣздавѣ 140v7, соѣзданиѣ 80r29, соѣзданиѣ 2v11, 94r23, соѣзданиѣ 54v10, соѣзданѣ 2r23, 3v2.

Од дублетните прилошки форми кљгда/когда, тљгда/тогда како и во повеќето македонски текстови, во *Шаф* редовно се употребуваат: когда 101v11, 125r8 и др., тогда 28v18, 87r23, 93r27 и др., тогдаже 33v32.

Во *Шаф* вообичаени се формите од глаголот оѣпѣвати со невокализирани ер: оѣпа 26r29, 54r6, 89r3, оѣпаѣме 87v9, оѣпаниѣ 33v27, 37v6, 73v17, 90v33, оѣпаниѣмѣ 57r23, оѣпаниѣ 16v18, оѣпаѣхѣ 127v11, како и во *Охр*, за разлика од *Слен*, *Орб* и др. во кои има редовна вокализација. Вокализацијата љ > о во овој случај е спроведена по пат на аналогија со глаголите на -ѣвати.

Вокализацијата на ь во е е регистрирана во коренот на зборот: *весь* 14v28, 23v1, 39v29, 74v14 и др., *дверь* 13r19, 27r33, 42v16 и др., *денине* 82v26, *дениж* 85v7, *денницж* 16r22, 87v8, *денъ* 86v20, 99r23, *жезде* 95v20, *жездомиъ* 80v33, *жездъ* 23v6, 49r3, 50r18, *лестъ* 26r9, 43v23, 73v4, *лестиж* 90r26, *лестнж* 7r27, *лестнжж* 59v7, *лестца* 3v12, *празденъства* 108r11, 142v20, *празденъство* 108r10, 134r28, *възрєвнова* 82v9, 82v15, *възрєвновахъ* 76v4, *възрєвниомиъ* 59v14, *рєвнителъ* 121v5, *рєвнителѣ* 108r19, 138r4, *рєвновала* 78v11, 81v4, *рєноваше* 83v3, *рєвноста* 120v23, *рєвноѹмиъ* 30v12, *рєвоѹеть* 139r10, *темнии* 113v7, *темнихъ* 128v26, *темници* 12v13, *шептаж* 125r13, *вл(а)гоѹестина* 38r15, 58r28, *вл(а)гоѹестна* 64v30, 97r14, *вл(а)гоѹестно* 29v16, 102v21, 122v15, *в(о)гоѹестниемъ* 31r3, *всеѹестнаа* 144r27, *всеѹестнааго* 67v18, *всеѹестне* 49v23, *въсеѹестнаа* 94v26 и др. Стара појава претставува и -ьдъ > -ѣд: *праведни* 127r18, *праведникъї* 103v16, *праведнихъ* 56v9, *праведное* 39r30, 44v13, *праведномоу* 130r31, *праведнъї* 102v29, 151v23, *редовно неправедномиъ* 144r1, *неправеднъї* 23v18, *неправеднъїж* 84r28, *неправеднъїми* 103v18. Исто така стара појава е изјаснувањето ь > е во коренот -шед-: *пришедше* 137r9, *пришедши* 30v9, *пришедъ* 101v9, 107r22, 111v9, *пришествиа* 89r28, *пришествие* 104v32, 106v15, *пришелъ* 105v33, 142v21, *пришелъца* 77r25, *пришелъ* 142r32, *пришествиа* 120r21, *шествию* 148v25, *прошедшааго* 63v9, *прошедъшааго* 151r32, *прѣвшед* 106r10, *прѣвшедшаго* 90r20, *пжтъшествоѹжщюу* 101r22, *шествиа* 5r19, *шествиа* 69r32, *шествовавъ* 14r22, *шествовати* 27v12, *шествоуж* 63v3, *шествоужще* 48v2.

Вокализацијата е мошне честа појава во суфиксот -ьць: *агнець* 124v1, 124v5, 126v8, 129r19, 133r13 и др., *вѣнець* 129v7, 130r3, 133r16, *жизнодавецъ* 111v12, *звѣздоѹетець* 41v12, *конецъ* 65r17, 77v33, 149v8, *конецъ* 127v18, *лѣстець* 39r2, *младенець* 12r24, 94r2, 115r26, *мртвецъ* 115v5, 128v28, *мѣїтоемецъ* 32r31, 46v4, *плѣтоносець* 58v16, *прѣвѣнець* 137r8, *самовидецъ* 147v23, *свѣтодавецъ* 114v31, *слѣпецъ* 36v7, 67r32, *страстотрѣпецъ* 43v25, *творецъ* 108r8, 115r11, 118r17, *чл(овѣ)колюбець* 109r4 и др., во -ьнъ: *безоѹмен* 128v1, *безоѹменъ* 79r17, *безъгрѣшенъ* 147v20, *всмртенъ* 126r16, *всмртень* 46r31, *вестрастенъ* 48r20, 99r3, 122v22, во -ьств-: *вєзъвѣществънъї* 9v12, *вл(а)годарєствъно* 14r3, *в(о)-жєствънааго* 92v25, *в(о)жєствънаа* 39r6, *в(о)жєствъно* 92r30, *в(о)жєствъноє* 16v8, 63v19, 108v9, *вожєствънож* 43r26, *в(о)жєствъноу* 95r3, *ващєствєнъ*

13r9, дѣвѣствовое 133r12, д(ѣ)вѣствѣтнага 80v12, д(ѣ)вѣствѣтноѣ 103r21, невѣждѣствна 73r26, невѣждѣствна 88v7, чювѣствѣтно 105v6, чювѣствѣтно 109r24, чювѣствѣтнѣї 147r10, чювѣствѣтнааго 25r28.

Назали. Во однос на употребата на назалните вокали може да констатираме дека *Шаф* ги чува двата назала ж и а и поретко д: бл(а)-гостина 91r2, брѣна 88v29, внаѣтрѣ 84r17, грѣдѣїна 94v8, исплѣна 144v26, клонат 131r13, м(и)лостина 99r32, мнаѣе 150v15, поѣстѣна 127r6, прозвѣнїемѣ 18v5, прозвѣши 25v12, прејотираните ж, а, д, односно ѣ, ѡ: ѣже 9r7, 152r2, ѣжеми 10a12, ѣзи 119r7, ѣзѣїка 146v6, ѣзѣїцѣхѣ 13v22, ѣзѣїчнааго 1v1, ѣзы 113v29, ѣзѣїкѣї 26r4, ѣзѣїци 117r12, ѣѣрѣвѣж 132v7, 144r25, м(и)лостнѣж 66r22, настѣїцаѣж 101v33, наоѣѣѣж 149v8, наоѣѣѣжѣѣѣ 146r3, несѣѣѣѣжѣж 36v16, ѡгнѣнѣжѣж 67v20, ѡсѣѣѣѣж 102v29, поганѣїжи 125v9, приѣѣїемѣж 120v2, додека ѡ поретко се среќава: великѣїа 153v10, грѣѣѣѣжѣж 42v5, изливѣїѣци 120v11, приѣѣѣж 32v31, прѣѣѣѣж 117v4, шѣѣѣж 120v7, ѡгли 24v13, ѡдро 121r20, ѡзѣїкѣї 70v12, ѡзѣїци 116v17, ѡѣѣрѣвѣж 119v1. Правописниот систем со четири назални вокали во македонските текстови е мошне ограничен и тоа во *Добрејшовото евангелие (Дбј)* од првата половина на XIII век и *Погодинов псалтир (Пог)* од XIII век (но недоследно). Правописот со трите назали ж, а, д е карактеристичен за *Григ* и *Слеп*, со ж, а, ѣ за *Охр*, *Дбм*, *Бон*, *Орб*, *Македонското евангелие на поп Јован (Јов)* од втората половина на XIII век, делумно и за *Радомировото евангелие (Рад)* од XIII век и *Карп*. Правописот со два назала ж и а е карактеристичен за: *Крп*, *Крат*, *Стм*, *Вран*, *Рдм*, *Заг*, *Хлуд*, *Лесновскиот паренезис (Лес)* од 1353 год, *Лобк*, *Верк* и др. (БИЦЕВСКА 2000: 53, РИБАРОВА 1996: 191).

Деназализација. Деназализацијата се вбројува во карактеристичните правописни и фонетски особености на македонските црковнословенски текстови и притоа на местото на ж се употребува а, ѡ/ѣ, оѣ,⁵

⁵ Мешањето на ж со а укажува на централните и источните македонски говори, на ж со ѣ на охридскиот говор, односно на јужномакедонската дијалектна основа, на ж со оѣ на северните говори. Правописното мешање на назалите и на еровите се среќава во повеќе текстови почнувајќи од XII век (КОНЕСКИ 1981: 49), пример во *Охр*, *Григ*, *Бон*, *Мкд*, со бројноста на примерите со ж > оѣ се izdelуваат: *Рад*, *Крат*, *Верк*, додека во *Орб*, *Рдм*, *Јов* ж > а, мошне често во номинатив и акузатив кај именките од ж. род (а-, ја-промена) и кај заменките, што може да се должи и на преминот кон аналитизам и наложувањето на акузативната како општа падежна форма.

а љ се заменува со **ѣ** (ѣ) или со **ѧ** зад вокал. Замените за љ несомнено упатуваат на македонското потекло на текстот, меѓутоа не се показателни за внатрешната дијалектна диференцијација, за разлика од рефлексите на **ж** што упатуваат на низа разлики на македонски терен (сп. и УГРИНОВА-СКАЛОВСКА 1976: 180–181).

Во *Шаф* назалите добро се чуваат, има многу ретки примери со извршена деназализација.⁶ Старите дублети со **ж** и **оу** ги среќаваме во старословенските текстови: **нѣжда** / **ноужда**, **нѣдити** / **ноудити**, **гнѣсити** **сѧ** / **гноусити** **сѧ**, **сѣмьнѣти** / **соумьнѣти**, **мѣдити** / **моудити** (ВАЙАН 1952: 56, КОНЕСКИ 1981: 56-57). Во *Шаф* ги бележиме формите со **ж**: **нѣждеѣ** 12v23, **нѣждѣнѣѣхѣ** 17г3, **нѣждѣнѣѣ** 78г13, но: **моудиши** 113г21, **соумнѣниѣмѣ** 122г3, **оусоумнѣвши** 119v29. Во *Бон*, *Мкд*, *Дбм*, *Слеп*, *Карп*, *Дчн* преовладуваат формите со **ж**, коишто според ШЧЕПКИН (1906: 143) се карактеристични за македонските текстови, обете форми се употребуваат во *Стр* и *Дбј*, подеднакво се застапени во *Стан* и *Вран*, додека во *Рад*, *Крат* и *Крп*, *Пог*, *Лобк* и *Лес* почести се формите со **-оу-**.

Во *Шаф* исто така редовно бележиме **внатрѣ** 74v8, 131г4, **внатрѣ** 84г17, **внатрѣни** 60v29, еднаш **внѣтрѣ** 12г33. Исклучително формите **внѣтр-**⁷ ги бележат *Лес*, *Стан*, *Лобк*, а паралелно со **внѣтр-**: *Јов*, *Слеп*, *Мкд*, *Дчн* и др. БИЦЕВСКА (2000: 90) врз основа на анализата на оваа појава истакнува дека во македонските текстови преовладуваат формите **внѣтр-**, а и оние со љ не се врзани за одделна школа или терен.

Замената **ѣ > ж** во **стѣжѣ** се среќава во *Орб*, *Лобк*, *Рдм*, *Кичевски октоих* (*Кич*) од XIII век и *Бон*. Во *Шаф* среќаваме: **стѣжѣ** 142v20 и **стѣжѣ** 116v23. Од варијантите **нѣ**, **нж** за сврзникот се употребува **нж** 103г30, 141г26, 152v2 и др. Само **нж** се пишува во *Вран* и *Стан*.

Старо колебање меѓу љ и **ѣ** има во формите **поимѣти** и **поимѣнѣти**.⁸ Во *Шаф* ги бележиме примерите: **поимѣни** 86v9, 86v10, 128v6 и др., **поимѣнѣ**

⁶ Процесот на деназализација рано зафатил некои македонски дијалекти, што се потврдува преку примери во *Мар*, во *Бон* (КОНЕСКИ 1981: 38–39).

⁷ Формата **внѣтрѣ** е позната на целото македонско јазично подрачје, а **внатрѣ** е соодветно на источно-македонскиот изговор *внетре*, *фнетре* (КОНЕСКИ 1956: 19).

⁸ На пример додека во *Син* подеднакво се среќаваат и **-имѣ-** и **-имѣ-**, за *Рдм*, *Пог* е карактеристично **поимѣнѣти**, за *Бон* **поимѣни** покрај **поимѣни**, додека во *Дчн* **поимѣнѣти**. Во **поимѣнѣти** е претставен преглас **-имѣ-/ѣ-** (< **поимѣнѣти**), а формата со **-имѣ-** е резултат на деназализација на **-имѣ-** (ВАЙАН 1952: 57–58).

130r32, полнѣнѣтѣ 96r26, полнѣнѣж 126v2, поретко помани 60r17, 128v11, помани 83v14, помануѣжще 119v15, полнѣтѣ 73v7, помѣнѣтѣ 88v18.

Замената $\lambda > \epsilon$ ја следиме во примерите: *узари ме* 138r12, *вѣзносатѣ* 129v30.

Мешање на назалите. Во согласност со промените на назалите на македонскиот терен и во *Шаф* е спроведено познатото правило за пишување на назалите во зависност од природата на претходниот консонант, односно од позицијата на назалите во зборот, т.н. мешање на назалите. Замената на назалите е карактеристична за сите текстови што ѝ припаѓаат на Охридската книжевна школа, на пример *Охр*, *Бон*, *Јов*, *Заг*, *Хлуд*, *Рѣм* и др., но се среќава и во текстови од други дијалектни средини, во рамките на Кратовската книжевна школа, особено $\lambda > \lambda\tilde{\lambda}$ во почеток на зборот (БИЦЕВСКА 2000: 189), што се објаснува со правописното влијание од охридскиот книжевен круг.

Во *Шаф* е одразена појавата на мешање на назалите во зависност од позицијата во зборот. Во почетна позиција многу почесто се врши замена на λ со $\lambda\tilde{\lambda}$: *жзми* 103v17, 107r28, 133r24, *жзъ* 32r5, *жзѣ* 111r3, 113r25, *жзѣка* 106r16, 108v16, *жзѣкомъ* 94r12, 126r20, 134v8, *жзѣкомъ* 119r14, *жзѣкоу* 97r24, *жзѣкъ* 126v30, 148r27, *жзѣкъѣ* 40v2, 48r12, *жзѣкъ* 46v26, *жзѣци* 79r5, *жзѣѣнѣ* 118v25, *жзѣкомъ* 26r11, *жзѣци* 115r32, ги документираме и: *ѣгли* 24v13, *ѣдро* 121r20, *ѣзѣкъѣ* 70v12, *ѣзѣци* 116v17, *ѣтроѣж* 119v1.

Во позиција зад вокал се употребува λ . На пример: *прижстѣ* 62r27, 120r13, *прижт* 17r8, *прижтенъ* 6v26, 25r17, *прижти* 101v22, 109r25, *прижтноѣ* 89r2, *прижтнѣж* 17r27, 20r13, *прижтъ* 108r5, 129v6, *внѣждоу* 119v32, *здаѣѣж* 51v1, *испѣнѣж* 5r27, *оударѣжще* 42v20, *в(о)жнѣж* 88v33, 116r11, *воуреж* 17v9, 70v5, *волеж* 121r1, 139r32, *враждеж* 17v25, *всѣж* 25r4, 36v10, 40v14, *иножзѣѣнѣѣж* 32v14, само еднаш: *плѣтнни* 69v7, *оудѣѣѣци* 41r33.

Во почетна и поствокална позиција се употребува λ во *Бит*, *Рѣм*, *Лобк* и во други текстови од XIII и XIV век, што веќе во XII–XIII век ги изделува западномакедонските дијалекти од соседните (КОНЕСКИ 1956: 13).

Во *Шаф* не доаѓа до разедначување на два назала еден до друг, обично во флексијата на сложената промена на придавките и на

партиципите⁹ и останува -жж: *везмжжнжж* 41v7, 92v29, *везнаужжнжж* 25r3, 44v23, *везоумнжж* 153r7, *веконеунижж* 96r5, *вљднжж* 121v19, *воготканнжж* 99v13, *воготкангнжж* 2v1, 3v10, *в(о)жествгнжж* 59r11, 72r44, *волнжж* 99r20, *волнжж* 127r12, *вфунжж* 30v13, *громопламенгнжж* 43v3, *грфховнжж* 121v26, 139r11, *сп(а)снжж* 105v2, *вгїшнжж* 42v5, 96v27, *еднаш спаснжж* 117v22, *вгїшнжж* 7v19.

Замената *л > ж* во *Шаф* ја следиме во позиција зад *ш, џ, ж, жд, ц, с*. Пример зад *џ*: *поџжди* 20r32, 125r21, *пририџџиниљ* 76v24, *поџџжж* 140r19, 142v13, *постџџжж* 26v7, *постџџжж* 59r26, *привџџџџжжжж* 107r18, *присносџџжж* 3r31, зад *-ш-*: *шжтание* 12r19, 107r4, 147v21, *шжтате* 116v17, *шжташж* 125r4, *варїшж* 133v11, *взложїшж* 126v19, *видџшж* 149r28 *вскрџшж* 111r18, зад *-ж-*: *вгжжжжда* 143r32, *вгжжжжж* 80v6, *вгжжжждеши* 145r11, *дргжжж* 127v4, *дргжжж* 46r8, *дргжжжж* 131r8, *дргжжжџаго* 94r33, *дргжжжџе* 114v16, 117r26, *жждно* 145v32, *жжжждеиљ* 97r34, *жжжжжж* 13v30, *жжжжжж* 105v23, 144r30, *жжжжжж* 141r31, 153v12, *жжжжжжџе* 108r29, *жжжжжжџеи* 106v13, *жжжжжжџицхг* 93r5, *лежжжг* 89r12, *лежжжџа* 107r9, 133v14, зад *-ц-* во номинатив множина и акузатив множина кај именките, генитив еднина: *оуџеницж* 137r3, *хранителнициж* 138r26, *ургнициж* 108v7, *деннициж* 16r22, 87v8, *дџџвицж* 115v19, 121v20. Оваа замена претставува потврда за затврднувањето на *ц*, а покрај охридските ракописи ја познаваат и некои источномакедонски *Лобк*, *Карп* и др.

Зад *ч*- ретко се чува *ж*: *чџда* 6v15, *единоуџдгї* 37v3, покрај вообичаеното *чжда* 122r14, 134r4, *чждиж* 83v5, *чждо* 47v14, 48r19, *единоуџдна* 19r7, 99r17, *единоуџднааго* 41v22, *единоуџднаго* 123r5, 123r11, *единоуџдне* 20r19, *единоуџдноу* 35v19, *единоуџднгї* 50v11, 90v19, *единоуџдгї* 100r31, *везнаужжана* 9v30, *везнаужжанаа* 97r10, *везнаужжанааго* 104v20, *весужжден* 78v17, *единонаужжанаа* 66v5, *единонаужжано* 141v31, *живонаужжанаа* 97r11, *зџужло* 65r16, 94r23, *зџужловгїгнжжжж* 130v33, *зџужт* 127v22, *зџужттен* 25v31, *зџужтите* 105v16, 112r4, *злонужжанааго* 22r6.

⁹ Карактеристична е разновидноста од примери со секвенците од два назала во македонските текстови, во *Вран* е изразено правилото да се пишува *-жж*, но има и случаи со *-жж* (КОНЕСКИ 1956: 18), *-жж* е одлика на *Стан* и *Крп* (БИЦЕВСКА 2000: 83), примерите со *-жж* во *Стм* се објаснуваат со влијание на постара предлошка (ВЕЛЧЕВА 1956: 67), во *Рад* најчесто се чува етимолошкото бележење (УТРИНОВА-СКАЛОВСКА, РИБАРОВА 1988: 23).

Ваквата состојба укажува на чувањето на мекоста кај овој консонант. Инаку кај ракописите од Охридската книжевна школа *Охр*, *Бон*, *Заг* и др. е вообичаено да има мешање на назалите и зад υ .¹⁰

По меките λ , ρ , η , ς и групата уснен + j независно од тоа дали имаат или немаат зад себе епентетско λ , следиме замена $\kappa > \lambda$: Пример во *Шаф*: *мола* 85v25, 89r20, 89r30, но: *мољ* 6r15, *мољци* 10c25, *тисџцали* 33v31, во 1 лице еднина сегашно време: *дивла* 52r5, *прославла* 1v5, 63v16 и др., *приемла* 89r7, 97v2, 127v4, *приемлан* 123r10, *приемлаща* 90v8, 105r19, *приемлаци* 105r20, 123v19, акуз. ген. едн. *земла* 117r16, *наковла* 101r18, *наковла* 27r6.

Следиме меѓусебна замена на назалите и надвор од познатите правила,¹¹ во *Шаф*: *закљти* 107v7, а исто така покрај *клатвж* 42r4, 64v32, 102r32 итн., *клатвж* 137v2, среќаваме *кљтвта* 92v18, *кљтвџи* 65v29, 130r20, *кљтвџномоу* 28r5, *кљтвж* 3v7, 18v4, 32v24, 57v25. Ги бележиме и примерите: *вѣда*, *вѣдаци* 117r2, 141r21, *вѣдаци* 48v22, 64v6, 150v28, 153r26, *вѣдаци* 20r24, 50v16, *свѣдаци* 102r18, 120v26, што се среќаваат и во *Бон*, *Орб*, *Рдм*, *Охр*, *Слен*, а се должат на морфолошка аналогичност според 3 лице множина кај истите глаголи (МИРЧЕВ, КОДОВ 1965: 206). Несомнено треба да се земе предвид процесот на обопштувањето на наставките *-атџ* или *-жтџ* во 3 лице множина.¹² Во врска со употребата на назалите во партиципните форми *имџци/имаџи* според КОНЕСКИ (1956: 19) имаме белег на одделни школи засновани врз дијалектната разлика во изговорот. Во *Шаф* и во *Орб* редовно регистрираме *имџци-*, а формите *иматџ*, *имаџи* што се

¹⁰ Иако оваа замена не е одраз на говорната состојба во северномакедонските дијалекти, сепак е потврдена и во текстовите од XIII и XIV век од овие подрачја, а се наложува преку авторитетното влијание на Охридската книжевна школа.

¹¹ $\lambda > \kappa$, $\kappa > \lambda$ надвор од познатите правила за замена на назалите се следи и во *Лобк*: *ввидџиниџ* *мла*, во *Бон* *ввидџиниџ*, во *Вран*: *ввидџ*, *грџды*, *трьпџци*, *пџтдесатни*. Според ШЧЕПКИН (1906: 137) замената на назалите во партиципните форми зад непалатални консонанти се засновува на аналошко израмнување со другите форми со κ . Според КОНЕСКИ (1956:18–19) овие примери ја поткрепуваат претпоставката дека текстот настанал во средина во која деназализацијата била извршена, а во однос на формите од типот *грџдџци* не е исклучена и евентуална трага од затврднувањето на ρ .

¹² Додека обопштувањето на наставката *-атџ* е ограничено на некои западномакедонски дијалекти, навлегувањето на *-жтџ* ја одразува состојбата на најголем дел од македонскиот терен. (КОНЕСКИ 1981: 191).

цѣ > ца има во *Стр, Хлуд, Дбј* (БИЦЕВСКА 2000: 110). Замената на ѣ со а не е документирана зад з (< s), редовно се употребува: зѣло 101v8, 117r22. Замена на ѣ со а зад з (< s), ц бележат: *Стр, Карп, Јов, Дбј, Лобк, Лес, Хлуд, Крп* и др.

Во врска со употребата на ѣ по ч има примери од типот: пѣвалоуѣци 104v26, пѣвалѣ 33r33, 35v3, пѣвалѣнаго 98v11, пѣвалѣнѣї 134v3, пѣвалѣ 98r32, пѣвалѣѣ 72r59, ѣалѣ 114r3, ѣалѣна 122v4, ѣалѣне 87v10, ѣалѣнѣї 145r16, ѣалѣтѣ 75r18, ѣаса 127r14, 132v2, ѣасалѣтѣ 22v31.

Правописот жѣ, шѣ, ждѣ, цѣ, ѣѣ претставува особеност на глаголските ракописи одразена во *Мар, Син* итн., а од кирилските во: *Дбм, Дбј*, додека правописот ша, жа, жда, ѣѣ, нѣ, лѣ, рѣ претставува установена норма во ракописите од XII–XIV век: *Слен, Стам, Грив* итн. (ВЕЛЧЕВА 1969: 256).

Како одраз на глаголската писмена традиција ѣ се употребува зад парните меки консонанти л, р, н, с. Во *Шаф* и зад р и л редовно се употребува ѣ: крѣпкѣїж 95v31, крѣпкѣї 16v16, крѣпкѣж 123r4, крѣпост 6v20, крѣпости 28r9, 123r4, лѣтетѣ 123r21, лѣживѣтѣ 63r22, лѣни 102r5, 109r11, лѣнивѣїлѣтѣ 87r21, лѣниши 103r25, 119v33, лѣности 104r17, 107r28.

Зад с не следиме ѣ > а, односно редовно се пишува всѣкѣ, всѣкаа, всѣкѣскаа, замена ѣ > а во оваа позиција среќаваме во *Дбм, Јов, Лобк, Рдм, Лес, Крат* и др.

Замената ѣ > е не ја бележиме во *Шаф*, за разлика од некои ракописи од XIII–XIV век, на пример *Рад, Крп, Карп, Јов* во кои претставува честа појава (БИЦЕВСКА 2000: 109, 114).

Јери. Во *Шаф* се бележи како ѣи, ѣи, ѣи: мѣдрѣими 10v20, 119v3, добрѣимѣтѣ 23r29, теплѣимѣтѣ 30v14, животнѣимѣтѣ 145v9, не пѣитан ми 49r23, вѣиспрѣтѣ 62v10, жзѣикѣї 105v26, слѣимѣтѣ 111v10, ѡ(ѣ)цѣни 29v17, скрѣи 2r18, крѣнаше сл 85v4.

Карактеристична особеност на македонските текстови од XIII–XIV век претставува и мешањето на ѣ со и. Иако претставува појава што ги обединува текстовите од сета македонска јазична територија, сепак изговорот и за ѣ најрано се усвојувал во нашите северни говори – веќе во XI век, за што сведочат и примери од *Мар* (ВАЈАН 1952: 59), за потоа постепено да се усвојува кон југ каде што разликата меѓу ѣ и и

нословенски текстови и во *Шаф* е потврдена контракцијата на вокалите во непосреден допир и тоа ретко: *ни* > *и*: *зминомъ* 3г30, почесто без контракција: *оубинства* 82v21, *оубинство* 108v20, 129v12, *оубица* 74r22, 76v7, *оубицди* 23v8, *оубицдиъ* 105v5, *оубице* 105v2, *оубици* 76v5, *оубицъ* 28v28, 128r2, *ѡбицъ* 77r18, *зминомъ* 7r27, *зминож* 4г6, 22г17.

Кај глаголите со префикс *при-* од типот *принти* контракцијата не е спроведена во: *приде* 117v1, покрај вообичаено *приди* 111r14, 137v15 и др., *придеѡ* 125v13, 151v23, *придеши* 119v9, 120v5, па *примати* 151r17, *примеме* 117v21, *примемъ* 131v30, *примемь* 17г5, *приметь* 101r12, *примеши* 7г9, 97v8, *прими* 20г11, 33г6, 33v7, 66v29, поретко: *примеме* 132г8 *примемъ* 26v14, 69v32, *приметь* 21г2, *примеши* 21г32, *прими* 43г20.

Се јавува контракција *ае* > *аа* > *а*; *аа* > *аа* > *а*: *безлѣтнаго* 54г33, *вѣднаго* 74v12, *великаго* 72г5, *лознаго* 123г11, *лжкаваго* 36v8, *мртваго* 114г30, *нев(е)снаго* 34v9, 101v5, *н(е)в(е)снаго* 19г18, 108г1, *ненаучанаго* 100v7 и др., покрај големиот број неконтрахирани форми: *вогородованънаа* 46г19, *мѣтсѣнаа* 32г21, 87v12, *безгрѣшнааго* 137v8, *безлѣтнааго* 152г13, *безнаучанааго* 58v30, *вемртнааго* 62г28, *вещѣнааго* 124г22, *вл(а)женааго* 62г19, *вѣднааго* 43г15, *вѣдѣнааго* 24г3, *великааго* 21г14, *елеонѣскааго* 151г4, *лознааго* 133v33, *лжкавааго* 27v26, 52г28, 60г29, *мртвааго* 110г27, *нев(е)снааго* 109v20, 143г1, *сѣшѣдѣшааго* 6г1, 36г7, *цѣлѣжѣнааго* 122г27, *чл(овѣ)чѣскааго* 105v16.

Контракцијата е потврдена во имперфектните форми, на пример: *сѣвѣщахъ* 144v10, *теуахъ* 84v28, *тжжахъ* 23v14, *оѣжасахъ* 60v14, *цѣловахъ* 94v4, а има и многу неконтрахирани форми: *млѣуаше* 128г2, *ѡмрачуаше* 124v25, *пожирааше* 122v26, *проѣѣвааше* 131г4, *ликоваахъ* 138v13. Во XIV век во нашата писменост има тенденција да се пишуваат неселеани вокали, карактеристична за *Јов*, *Крп*, *Крат* (БИЦЕВСКА 2000: 124).

Се среќаваат неконтрахирани форми кај тугите имиња: *авраама* 77r24, 106г17, 108г20, *авраамии* 97г28, 101v14, *авраамлѣ* 8г30, *авраамовѣ* 105v27, *авраамскѣ* 15v2, *авраамъ* 101г11, *авраамь* 57v6, но и *аврама* 97г25, 97v19, 103v16, 103v24, *авраами* 103г30.

Позната е контракцијата во непосреден допир на зборовите што завршуваат и почнуваат на ист вокал или консонант, т.н. хаплографија: *вѣ-с-лнѣни* 10с7, *вѣ-с-лмени* 19г10, 96v17, *вѣ-с-трасти* 9v1, 53г33, *пау-*

е-стѣства 26г20, тѣв-е-диноуждѣї 26в27, славаши-е-дино 60в20, прѣвом-оу-биници 76в5, ка-ко-стми 114г8, покаани-е-го 129в30. Хаплографијата, позната и во канонските текстови широко е застапена во *Стр* (БЛАХОВА, ХАУПТОВА 1990: XXI).

Јотација. Ограничената употреба на јотуваните вокали *а, ж, е, а* е карактеристична за македонските текстови, како еден од важните конститутивни елементи на правописно-јазичната норма. Се пројавува определено варирање во одделни текстови или во делови од текстовите пишувани од друга рака и сл.

Отсуството на *је* е карактеристично за македонска текстови, а *је* ретко се среќава во *Дбм, Охр, Бон, Слен, Бит* и др. Употребата на *је* во *Рад* и *Јов* е одраз на состојбата во предлошките, а во *Вран, Крп, Крат, Лес* е воспоставена во единските форми на глаголот *вѣтити* за сегашно време. Во почетокот на редот (на почеток на зборот или слогот) *је* е познато во *Лобк*. Невостановена употреба на *је* се следи во *Јов* (МОШИН 1954: 42).

Во *Шаф* е потврдено *је* во почеток на зборот или слогот: *јегда* 110в12, 151г10 и др., *јегдаже* 131в1, *јего* 14г5, 62в12, *јегоже* 111г16, 154г12, *јегуптѣ* 100г14, *једина* 7в22, 82в32, *једино* 57г27, 144г23, *јединого* 13г15, *јединоу* 82г19, *јединоуждна* 26г14, *јединѣ* 116г21, 144в14, *јеже* 6в9, 85в11, *јелѣ* 67в10, *јемше* 127г26, *јемшим* 127в5, *јесмѣ* 101в29, *јесмѣ* 153в16, *јеси* 9г2, 59в2, *јестѣ* 24в30, *јестѣствоиѣ* 110в27, *јестѣ* 119в4, *јестѣ* 13г26, *јес(тѣ)* 104г29, 150в25, *јестѣства* 148г3, *јестѣствоиѣ* 39г11, 81г19, *јеще* 82в9, 122г16, *јез* 81в28, *јег(аг)гѣ(лиѣ)* 128г28, 130в31, *јег(аг)гѣ(лиѣ)лѣскѣї* 16г33, *в(о)жиѣмѣ* 2в7, *вѣличуѣмѣ* 66в33, *вѣспоѣмѣ* 145г30, *вѣјединоујши* 23в24, *дениѣ* 82в26, *напаѣтѣ* 20в28, *поѣмѣ* 116в13, 151г23, *твоѣго* 71г7, *цѣлоуѣмѣ* 45г6, *цѣлюѣмѣ* 47в3.

Во *Шаф* обично нема јотација на *а* зад *а*: *богонѣвѣстнаа* 140г30, *в(о)гонѣвѣстнаа* 31г6, 41в9, 91в13, 92г2, *всеславѣнаа* 1г2, *плѣтнаа* 6в13, *пѣшнааго* 139в20, *повинѣнаа* 121г28, *показни* 75в31, 82в14, *показниѣ* 78в30, *покаани* 20г10, 21г30, 79г28, *покааниа* 88в27, 97г21, *покааниѣ* 17в11, 84в5, 86г20, *покааниѣм* 100в7, *покааниѣмѣ* 18в12, 61в23, 89г14, *покааниѣмѣ* 18г15, 74г7, *покааниу* 59в14, 83г27, *покааниа* 42в3, 60г1, 86в1, *покааниѣ* 84в26, *покаанно* 8г20, *покаати* 4в6, 86г10, само ретко *покаав* 46в3, *покаанили* 23г27. Неспроведена јотација на *а* зад *а* има во:

Јов, Вран, Лобк, Крп, Лесн, Крат, Рад и др. македонски текстови од XIII–XIV век.

Наспроти овие има и други примери со -ага-: *везъмжжънага* 80v12, *веквръгънага* 45r12, *веквръгънънага* 42r31, *влагага* 146v13, *вогоневъстага* 45v28, *вогосвѣтлага* 134r3, *веселавнага* 62v2, *вѣсѣкага* 36r18, *дивнага* 47v17, *злага* 18r29, 50r22, *испотрѣвнага* 79v32, *истиннага* 55r31, 95v16, *нижнѣта похвалимага* 121v18, *прѣпѣтага* 53v22, 87v32.

Ваквата појава ја бележиме и зад *о*: *непостоанна* 112r12, *непостоаннаго* 100r7, *непостоанно* 56r4, *непостоаннѣж* 64v2, *непостоанноѣ* 18r8, *поахж* 32v6, 43v20, 113r4, 143r31, *поаше* 97v12, *прѣпоаса* 131r28, *своа* 117v4, 143r10, *стоанна* 107v30, *стоаше* 123r1, 125r20, 129v7, *твоа* 101v27, 150r18, *оубоа* 106v15, *оубоавше* 92r31 и др. За формите *моа*, *твоа*, *своа*, *краа* може да се каже дека го одразуваат живиот народен изговор, а наоѓаат соодветство во некои македонски говори – во северните, во тиквешките и кукушко-воденските говори (ПЕЕВ 1988: 201). Исклучиво *моа*, *твоа*, *своа* бележат *Крат, Верк, Лес* и др., а паралелно со *мога*, *твога*, *свога* *Јов* (БИЦЕВСКА 2000: 149). Исто така, во позиција зад вокал нејотирано *а* обично се пишува и во: *Јов, Вран, Лобк, Крп, Лесн, Крат, Рад, Орб* итн.

Кај *оу*, вообичаено, јотацијата се бележи со графемот *ю* и доследно е спроведена во иницијална и поствокална позиција: *юга* 137v21, 139r9, *юни* 123v18, *юница* 91v3, *юности* 74v14, *юношамъ* 12v15, *юношскѣ* 48v2, *юношъскѣ* 66r31, *юношж* 76r33, *юнца* 91v3, *везоумию* 129v13, *вл(а)-говѣщению* 91r3, *вл(а)гочѣстию* 138r4, *в(о)жию* 112r28, 117v29, 142v32, *велию* 121r7, *встанию* 133v28, *въздатию* 150r4. За *Крп* е карактеристично редовното поствокално *ю*, наспроти отсуството на јотирани назали и ретко јотирање на *ѣ*.

Јотацијата во туѓите зборови е изразена со иницијално *и* и со лигатурите *ѣ*, *га*, *ю* во почетокот и во средината на зборот, на пример во *Шаф* обично се пишува иницијално *и* и во туѓи зборови: *июда* 120v18, 123v2, *июдѣне* 125v30, *июдѣнска* 127v14, *июдѣнскааго* 144r13, *июдѣнско* 129v10, *июдѣнскоѣ* 112r21, *июдѣнскѣ* 125v6, 130v1, *июдѣм* 143v31, *июдж* 126r1 и др., *иона* 1r22, *иоан(ъ)* 24v23, *иона* 44v32, *носифъ* 80r1, *носифъ* 9r5, *ишан* 131r21, *ишаноу* 125v15, 146r2, *ишанъ* 151r12, *ишна* 133r31, 138r30, *ишнж* 31v9, *ишрдана* 101r22, 102r15, *ишрданъскомоу* 55r23, *ишсиф* 103v27, *ишсифа* 119r22, 138r4, *ишсифѣ* 137v15, *ишсифова* 77r21, *ишсифова*

32v21, иѡсиѳъ 115v12, само: ѡрданъ 130r6, иѡлисаветъ 131v18, иѡлисиѡ 111v31, иѡросолиме 116v27, покрај иѡврѳъж 142r24, иѡлисиѡ 23r20, 66r17, иѡриѡ 62v6, 91r8, иѡреж 21r15, иѡр(о)с(а)лиме 116r4, иѡрос(о)лимаъ 116v32, иѡсева 29v18.

Македонските текстови покажуваат колебање во бележењето на иницијалното и- со произразита тенденција за бележење во едни, односно необележување во други. Пример формата иѡроуслимаъ редовно ја употребуваат *Пог* и *Бон*, додека за *Дчи* е карактеристична формата со иницијално и- и јотувано ѡ (БИЦЕВСКА; ПОП-АТАНАСОВА 1989: 47).

Од областа на правописот ќе се осврнеме и на некои **чисто правописни црти**, употребата на графичките варијанти на фонемите о, ѳ. Кај фонемата /o/ употребата на о и ѡ е позициски обусловена. Во *Шаф* обично во почетокот на зборот се пишува ѡ-, а поретко о: ѡвласти 110v10, ѡвласть 63r4, ѡвлака 34v17, 36r25 ѡвлакомъ 33r17, ѡвлакомъ 15v31, ѡвлакъ 125r28, 150v16, но: ѡблак 99v1, ѡбласти 14v10, 152v27, ѡбласти 149r8, ѡбласти 152r1, ѡбластиж 149r28, ѡбластиж 129r20, поретко отъ 109v3, 152r3 и др., отъврѳъж 143r10, отъврѳъжшааго 7r21 отъложъше 150r15 отължъж 152v32 отъриновенъи 70r5, отътѳдоу 150v17 о(тъ)ца 107r15, 152v7, о(тъ)цамаъ 148r30 о(тъ)цау 139r2, 148v21. Паралелна употреба е потврдена во голем број примери: леѡнтимаъ 131r6, леѡнтимаъ 123r23 и др. Фонемата /y/ се обележува со диграф оу и многу поретко со лигатура ѡ. Меѓу двете варијанти нема позициска разграниченост, во исти позиции наоѓаме оу и ѡ: вѳзвѡдити 130r1, вѳзвѡждѡж 108v2, оуѡла(а)жи 58r31, ѡла(а)жи 87r18, ѡдѡви 103v27, 115v12, оудѡви 67v20, 71r24, ѡдѡвишж 111v27, оудѡвишж 54r30 оуѡри 42v12, 60v23, а ѡри 37r20, 61v33, 65r30, ѡранѡмаъ 12v9, оуранѡмаъ 63v12, оуѡтраши 118v16, 124r23, ѡтраши 48v10, 99r4, оуѡеникъ 126r7, ѡѡеникъ 126v10, крѡтѡ 50v23, крѡтоу 53v14, во почетна позиција почесто се пишува оу: оуѡиѡаго 108v4, оуѡиѡиѡ 82r15, оуѡиѡѡмаъ 109v2, 116v29, оуѡиѡиѡж 74v8, оуѡиѡиѡства 82v21, оуѡиѡиѡѡво 108v20, 131v11, оуѡиѡиѡца 74r22, 76v7, оуѡиѡиѡцамаъ 23v8, оуѡиѡиѡцамаъ 105v5, ѡдѡви 9r5, 91v13, оудѡвишж 91v32, оуѡво 42v22 оуѡвоа 24v19, 106v15, оуѡвоаѡше 92r31, оуѡвоаа 2v20, 3r7, 4r23, во рамки на еден ист збор, на пример оуѡѡѡво 84r6, оуѡѡѡѡѡѡѡ 17v10.

Епентетско л. Конзервативноста во однос на употребата на епентетското л е една од карактеристичните особености на Климентовата

правописна школа. Тенденцијата за губење на епентетското л (или хиперкоректната употреба) наведува на заклучок дека изговорот со епентетско л не бил својствен за говорната средина на пишуваачот, меѓутоа од друга страна го следиме и настојувањето да се задржи традиционалната граfiја со епентетско л. Соодносот помеѓу традиционалната и говорната состојба се пројавува преку двојните форми со зачувано или изгубено епентетско л, на пример во формите од именката *землѣ* и др. Во *Шаф* бележиме колебање во неговата употреба во формите од именката *землѣ*: *земле* 45v11, 75r17, 132r33, *землеж* 140r4, *земли* 100r25, 116r14 и др., *земљна* 144r12, *землѣ* 81r4, 108v33, 128v27, 129v5, *землѣмѣ* 89r6, 101r4, 115v28, *земла* 133r29, 139v13, 144r19 и др., наспроти *земѣ* 47r5, 48r22, 68v7, *земи* 86v14, 94r17, 97r15, *земла* 3v4, 100v13, 149v26 и др., *земла* 22r12, 34r9, 37r5, 126v20 и др.

Во врска со употребата на епентетското л во *Шаф* може да се констатира дека најчесто се чува: *дрѣзновление* 94r13, *избавление* 118v3, 124v11, *исправления* 102v4, *исправление* 53v16, 140r9, *исправленѣ* 25r18, *исправлению* 4v24, *наставлениеѣ* 23r6, *обновление* 47r9, 118r20, *поставление* 82r15, *прѣставление* 56r31, *прѣставлениеѣ* 76r27, *оустръмление* 24v8, *неоуправленѣ* 123v2, *вставленѣ* 63v12, 63r22, *прогавленааго* 1r14, 20v25, *прогавленаго* 20v9, 109v12, *раславленааго* 139v16, *раславленѣѣж* 80r33, *оуловленааго* 38v10, *гавленѣ* 15r5, 50v12, *взловлени* 13v29, *вславленааго* 142v10, *подоблени* 37r28, *вѣскръмлениеѣ* 93v1, *оустръмлененоу* 39r7, *вскръвѣла* 17r7, *прославлѣ* 1v5, 63v16, *приемѣла* 89r7, 97v2 *приемѣла* 123r10, *приемѣлаца* 90v8, 105r19, *приемѣлаще* 105r20, *вѣземѣлацааго* 91v5, *потрѣвѣлаци* 3v8, *посрамаѣѣ* 125v5, поретки се примерите со изгубено епентетско л: *вславление* 113r23, *исправлению* 41v2, *неоуправленѣ* 122v3, *вставленѣ* 87r27, *прославлѣна* 45v4, *прославленѣ* 65v14, *прославленѣж* 73r16, *оуловенѣ* 81v9, *вславлѣна* 141r2, *вславлѣнааго* 142v1, *вславлѣнаго* 140v3, *раславлѣнааго* 139v24, *раславлѣнаго* 85r1, *раславленѣѣж* 143v7, *посрамаѣѣ* 125v26.

Ова претставува обична ситуација и во други македонски црковнословенски текстови. Епентетското л особено го бележат *Крат* и *Верк*, а двојство во употребата покажуваат: *Рад*, *Крп*, *Вран*, *Лобк*, *Стан*, *Лес* (БИЦЕВСКА 2000: 143).

Правопис, употреба на ж. Африкатот ж во *Шаф* се среќава со бројна вредност: *·с·*, *·з·* 64r5, *·зи·* 126v9, а во говорот на пишуваачот

се совпаднал со з: звизданиемъ 4r20, звѣдохъ 94r31, звѣздами 124r12, звѣздѣтї 94v6, звѣздо 96v12, звѣздами 2r2, 2r18, 4v19, звѣздо 92v24, звѣздочетецъ 41v12, звѣри 28v27, 62v8 звѣремъ 4r25, звѣремь 83v5, звѣри 28v6, звѣринѣ 105r14, звѣрь 3v18, зѣло 116v6, зѣло 101v8, 101v25, 117r22, звѣнаши 84v23.

Затврднување на меките консонанти. Затврднувањето на консонантите претставува една од најсуштествените промени во развитокот на македонскиот консонантски систем. Во некои текстови е потврдено затврднувањето на консонантите ш, ж и на џ, жд зад кои редовно се пишува оу, а, редовно љ > ж, што покажува дека процесот на затврднувањето кај нив бил завршен.

Се забележува чување на мекоста на консонантите, што се пројавува преку употребата на ю зад л, р, н. Во *Шаф* ю се бележи зад меките л, р, н со ретки исклучоци: вл(а)годателю 86r11, 87v3, извавителю 136v17, блюди 20v15, 68r18, 77v3, блюди 82r15, блюдетѣ 124v8, в(о)голювзю 121v7, в(о)голювибаа 83v8, во(го)любнж 146r28, братолюбие 126r31, възлюбнж 121r19, възлюбнѣ 42r8, възлюби 84v26, възлюбилъ 127r1, 127r2, златолюбие 83r22, ключаревн 3v30, ключю 95r10, неключию 111r9, неключиюе 107r16, люднѣвъ 100r29, люд(и)ю 81v26, людї 25r29, людми 143v22, людѣтї 28v30, людѣсти 125r3, люда 35r22, людами 59r17, люно 49v20, люта 99r8, лютаго 106r10, лютиж 143v25, люто 121r4, лютое 120v18, лютоести 102v25, лютоестъ 132v30 (само лочушимъ 43v17), мору 122r2, олѣтарю 88r11, ц(а)рю 116r31, 116v27, ц(а)рю 138r12, ц(а)рю 59r3, ц(ар)юж 116v3, лазарю 103r8, 113r17, 113r22, всевиднюю 104r24, възревниюмъ 59v14, дводнюетъ 107v3, огну 13r10, 69r27.

Затврднувањето на с во македонските текстови наоѓа потврди во замената ѣ > а најчесто во заменските форми.

Во македонските текстови од XIII и XIV век: *Јов, Дѣј, Вран и Карп, Лобк* и др. примерите на затврднувањето најрано се јавуваат по р, а по л и н се ретки или отсутствуваат.

На мекоста на ч укажува редовното пишување на љ, ю, ѣ. Во *Шаф* ретко се пишува љ: плаѣши 72r49, ѣда 6v15, единочѣдѣтї 37v3, покрај вообичаеното ѣда 122r14, 134r4, ѣдиж 83v5, ѣдо 47v14, единочѣдна 19r7, 99r17, единочѣднаго 123r11, безнаѣжна 9v30, безнаѣжнаа 97r10, бесѣден 78v17, единонаѣжнаа 66v5, живонаѣжнаа 97r11, заѣжло 65r16,

94г23, *зду̀жловѣ̀тнѣ̀ж* 130в33, *зду̀жт* 127в22, *зду̀жтнѣ̀* 105в16, 107в2, 112г4, *злову̀жлно̀г* 22г6. Се пишува -л- зад овој консонант *вблиу̀ахж* 42в18, *вблиу̀аж* 33в30, *ча̀емѣ̀* 87в10, *ча̀емѣ̀ї* 145г16, *ча̀етѣ̀* 75г18, додека *ѣ̀к* редовно пишуваат *Јов, Карп, Крп, Верк, Лобк, Стан, Лес* (БИЦЕВСКА 2000: 153).

Редовно се пишува ю зад *ч* на пример во: *кљу̀чу̀* 95г10, *нѐчу̀вѣ̀ства* 58в24, *нѐчу̀вѣ̀ствна* 103в30, *шчу̀* 71г23, 78г6, *о̀ввра̀чу̀етѣ̀* 84в1, *чу̀вѣ̀ствѣ̀но* 109г24, *чу̀вѣ̀ствѣ̀нѣ̀ї* 147г10, *чу̀вѣ̀ствѣ̀нна̀г* 25г28, *чу̀вѣ̀ства* 91в22, *чу̀вѣ̀ствна* 125г9, 150в14, *чу̀вѣ̀ствна* 53в8, *чу̀да* 119в15, 129в32, *чу̀дѣ̀* 144в9, *чу̀дѣ̀са* 105г11, 119в8, *чу̀дѣ̀са* 107в6, *чу̀да̀щѣ̀м* 150г4, но ретко: *чу̀до̀* 49г22, *чу̀ждѐмѣ̀дрѣ̀на̀а* 5г14, *чу̀шж* 6в28.

Зад *ц* редовно се чува *ќ*: *цѣ̀лѣ̀ж* 139в12, 140в15, *цѣ̀лѣ̀нѣ̀ж* 70г15, *цѣ̀лѣ̀мнѣ̀* 86в28, *цѣ̀лѣ̀ва̀жшнѣ̀* 120в21, *цѣ̀лѣ̀тѣ̀лнѣ̀* 39в19, *цѣ̀лѣ̀тѣ̀лѣ̀* 3в7, 95в19, *цѣ̀(ло̀ва)* 146г21, *цѣ̀ловавшѣ̀* 47г28, 58г9, *цѣ̀лованиѣ̀мѣ̀* 124в2, *цѣ̀ло̀у̀жшѣ̀* 57в32, *цѣ̀лѣ̀* 131в10, 154в19, *цѣ̀лѣ̀жшѣ̀а̀г* 122г27, *цѣ̀лу̀ѣ̀мѣ̀* 47в3, *цѣ̀латѣ̀* 41г12, *цѣ̀нѣ̀на̀г* 128г10, *цѣ̀ншж* 128г10, *цѣ̀нж* 123в1.

Промени во консонантските групи. Од промените што го засегнале консонантскиот систем за македонските црковнословенски текстови се карактеристични: а) асимилативните процеси на кои биле подложени консонантските групи по губењето на еровите и тоа на граница на префиксалните и коренските морфемии како и во предлозите б) дисимилативните процеси најчесто во туѓите зборови, слевањето на геминатите,¹³ в) упростувањето на консонантските групи г) промените во старите консонантски групи, д) вметнувањето на консонанти во консонантските групи, е) метатезата, е) консонантската група *чр-* и дублетните форми.

Асимилативни процеси на консонантските групи. Како резултат на елиминацијата на слабите ерови доаѓа до низа асимилативни процеси меѓу консонантите. Асимилативните процеси најрано се потврдени на границата меѓу префиксалните морфемии *вѣ̀ж-*, *вѣ̀ж-*, *ниѣ̀-*, *иѣ̀-*, *рѣ̀ж-* и коренските морфемии што започнуваат на безвучен консонант: *вѣ̀спло̀днѣ̀мнѣ̀* 35г27, *вѣ̀спло̀днѣ̀хѣ̀* 34в31, *вѣ̀спло̀днѣ̀ж* 66г32, *вѣ̀сплѣ̀тнѣ̀* 54в6, *вѣ̀сплѣ̀тна̀г* 16г23, 56г30, *вѣ̀сплѣ̀тнѣ̀* 26г3, 148г6, *вѣ̀сплѣ̀тнѣ̀мѣ̀* 11г7,

¹³ Се среќаваат и примери кога вметнатиот ер меѓу геминатите е вокализиран, пример во *Крат: мѣ̀та̀чѣ̀нѣ̀*.

весплѣтнѣѣж 53г28, весплѣтнѣѣми 73г22 весплѣтнѣѣхъ 61г22, весплока 109г17, веспрѣстаниа 92г25, исплетше 105в6, исплѣѣтавѣ 136г27, исплѣнена 132в23, исплѣни 110г15, исплѣннѣти 105в3, испроврѣже 144в16, испросили 130в3, испросимѣ 150г16, испросисте 73г23, исходатагашѣ 10а12, исходатажши 8г11, исходѣхъ 101г25, исхода 148г17, исхода 33г32, сп. нисходашими 128в25, нисхѣтити 109в4, распали 76в13, распалимаа 143г30, распинаема 90в10, распинаемѣ 11а6, распинаетѣ 90г9, распинаешѣ 90в6, распинахѣ 39г19, распинахѣ 10с10, растагаж 58г1, растварѣше 82г21, растварѣше 36г9, растлѣшѣ 128в2, по еднаш везпрѣстаниѣ 69в6, нисврѣгѣ 98г33.

Примери за асимилација бележиме и кај предлозите *вез*, из: *вес* *плода* 100в5, *вес* *тла* 41в7, 90в3, 114г15, *вес* *тла* 18в23, 84г20, *вес* *правдѣѣ* 31в30, 125в23, *вес* *конца* 99г10, 123г2, 129в8, *вес* *порока* 78в23, 84в4, 126г20, *вес* *пока* 78г22, 143в21, *вес* *числа* 35в4, *вес* *прѣстаниа* 51г9, *вес* *прѣстаниа* 98в31, *вес* *троѣда* 78г26, *ис* *корени* 105г30, *ис* *камене* 101в30, *ис* *пламене* 102г33, *ис* *тебе* 97в22, 128в13, 144г8 и др., *ис* *тла* 123г27, *ис* *тла* 99г4, *ис* *прѣисподнихъ* 112г17, *ис* *троицѣ* 112г2, *ис* *чистѣѣж* 120г16, *ис* *нев(е)снѣѣми* 91г14, *ис* *тмѣѣ* 85в13.

При новите асимилациски промени пообични се резултатите од регресивната асимилација (безвучен консонант станува звучен пред звучен): *-сд-* > *-зд-* пример редовно во *зде* 66в20, 71в24, 81г25, 81г30, 111г20, 114г4, 115г8, *здѣтелѣѣ* 15в14, 71в6, *здѣтелю* 50в22, *здрава* 142в6, *здравѣ* 147г7, *здравѣ* 141г3, *здравѣѣ* 143г9, *-св-* > *-зв-*: *зворѣ* 147в21, *зѣвориши* 147г23, *зблагзехъ* 92г19, *зѣгрѣших* 5г21, *зѣгрѣшихъ* 70г9, покрај *сѣворноѣ* 92г14, *сворѣ* 132в4, *сворице* 129в10, *сворицоѣ* 126г9, *сворѣ* 14г30, 14г32, 125в6, 126в1, 154г19, во *Шаф* *-кд-* > *-гд-* при редовно *гдѣ* 3в32, 108г8, 110в28, 111в9, 137в9 и др. Потврдена е и промената *-жк-* > *-шк-* и редовно се пишува *ташко* 75г13, *ташкоѣ* 75г1, 75г4, 75г10, *ташкорѣувѣ* 154в18, *ташкѣѣ* 104в9, *ташкѣѣ* 106в29, *ташкѣѣми* 82в21, *ташкѣѣж* 70в10 и др., *-зк-* > *-ск-*: *всконечнѣѣ* 16г31, *всконечнѣж* 50в8, 96г5, *-шд-* > *-щ-*: *в* *щи* 119в18.

Дисимилативните процеси се почести во туѓи зборови, но на пример во *Шаф* групата *-пт-* не се дисимилира во *-фт-*: *скипетрѣскѣѣж* 30г4, *скиптрѣ* 49в17, *скиптрѣ* 57г22.

Со губењето на еровите и како резултат на асимилативните процеси

се создале услови за **слевање на геминатите** во еден консонант. -с- > -с-: *всмртенъ* 126r16, *всмртенъ* 46r31, *встрастенъ* 48r20, 99r3, *всловесиа* 74r7, 140r12, *всловеснѣимъ* 39v28, наспроти *исъселенъ* 130r24, *везъсловесиа* 108v16, *везъстрастиемъ* 10c14, *везъстрастнѣ* 17v3. Некои македонски текстови, на пример *Стан*, *Крат*, *Лес* ги бележат геминатите, или пак покажуваат стремеж кон етимологизација, внесувајќи ер меѓу нив.

Упростување на консонантските групи. Упростувањето на групата *здън-* > *зн-* го следиме уште во *Дбм* со што се потврдува дека овие промени биле обични наскоро по губењето на еровите, односно од почетокот на XII век (КОНЕСКИ 1981: 100).

Упростувањето на групата *здън-* > *зн-* во *Шаф* го следиме во празника 141v3, 143r6, празницѣ 17v22, празниѣти 132v6, празновати 15r19, празнолюбци 13v2, празнолюбѣци 28v7, празноуѣмъ 130r12, празноуѣтѣ 84r30, 148r26, празноуѣжци 40r15 (но среќаваме и голем број пример без упростување: *прѣдпраздноуѣжци* 100r18, *прѣдпраздноуѣмъ* 99v3, *праздника* 141r12, 143v27, 144v19, *праздникомъ* 13r33, 56r13, 133v31, *праздникому* 142r19, *празновати* 144v20, *праздноуѣм* 101r13, *праздноуѣмъ* 148v6, *праздноуѣмъ* 8v29, *праздноуѣжт* 14r30, *праздноуѣжцихъ* 119v4), па -тѣ- > -ѣ-: *прича* 78r16, *причани* 141r24, но *притѣа* 77v13, *притѣани* 46r27, *притѣж* 83v8. Упростувањето е потврдено и во *Рад*, *Вран*, *Верк*.

Промени во старите консонантски групи. Консонантската група -ск- која најчесто ја има во наставките се менува во -ст-, -сц-. Чувањето на групата -сц- се смета за карактеристичен белег на кирилometодиевскиот период што подоцна бил прифатен како правописна норма во Климентовата школа. Групата -сц- од старословенските ракописи е својствена за *Зогр*, *Клоцов зборник (Клоц)* од XI век, -ст- за *Супрасалскиот зборник (Супр)* од X–XI век и *Асем*, додека во *Зогр* и *Син* се следи колебање меѓу -ст- и -сц- (ВАЙАН 1952: 82). Групата -ст- е карактеристична за македонските црковнословенски текстови: *Дбм*, *Дбј*, *Стм*, *Охр*, *Вран*, *Бон*, *Григ*, во *Лобк* се претпочита *сцѣ*, *сци*, во *Дчн* се среќаваат напоредно *сцѣ*, *сци* и *стѣ*, *сти*.

Како и во повеќето македонски ракописи што потекнуваат од XII до XIII век и во *Шаф* има примери кога групата -сцѣ, -сци > -стѣ, -сти: *житиестѣи* 8r7, *виѣанистѣи* 100r25, *агг(ѣ)лѣсти* 18r19, 88r13 и др., *агг(ѣ)лѣстѣимъ* 153v19, *агг(ѣ)лѣстѣѣ* 151r5, *аггѣлѣсти* 3r20 – покрај големиот

број примери со -сц'ѳ, -сци: агг(ε)л'ѳсци 8r15, агг(ε)л'ѳсци 151r30, евренсци 111v27, из(дра)ил'ѳсци 115v2, нуденсци 137v7, кедр'ѳсци 56v7, синансц'ѳи 23v3, 31r20, житенсц'ѳи 88v8, житенсц'ѳи 138r29, житенсц'ѳи 63v2, пер'ѳисц'ѳи 15v3.

Упростувањето на групата -сц- (< -зц-) се однесува на честата елиминација на обезвучениот консонант с од префиксот из- кај формите од глаголот исц'ѳлити и образувањата од него, на пример: иц'ѳлева 142v3, иц'ѳлеваж 143v25, иц'ѳли 9v9, иц'ѳливъ 56v32, 85r4, 85r30, иц'ѳлоу'ѳице 46v32, иц'ѳл'ѳ 135r25, 136r3, иц'ѳл'ѳхом 23v17, ретко исц'ѳлити 22v18, исц'ѳлно 71v26. Примери со -сц- > -ц- бележиме во исц'ѳлити во *Рдм*, *Јов* (МОШИН 1954: 44). Во врска со соодносот на варијантите -сц- и -ц- во македонските текстови впечатливо е дека првата е почеста во евангелските текстови и во псалтирите, а втората во апостолите (ГЕОРГИЕВСКИ; МАКАРИЈОСКА 1989: 61).

Упростувањето на консонантската група -сч-> -ч- во *Шаф* го следиме во: в'ѳестна 28v15, в'ѳестне 14r7, в'ѳестное 97r19, в'ѳестн'ѳж 70r8, в'ѳинна 83r25, в'ѳиновахъ 82r8, в'ѳисла 102v30, в'ѳисл'ѳномоу 119v24, в'ѳисл'ѳн'ѳи 102r8, в'ѳисл'ѳн'ѳж 147r16 – покрај в'ѳествоу'ѳице 43v9, в'ѳестне 60v29, в'ѳисл'ѳн'ѳж 36v29, в'ѳислна 122v10, в'ѳисл'ѳное 56v13, в'ѳисл'ѳн'ѳиъ 9v10, в'ѳисл'ѳн'ѳихъ 62r2, 106r26, 108v11, в'ѳисл'ѳн'ѳи 51v1, в'ѳисл'ѳн'ѳих 4r17, в'ѳисл'ѳн'ѳж 66v3, в'ѳисл'ѳное 133r23, в'ѳисл'ѳн'ѳж 33v7, в'ѳсуден 78v17. Анализата на секвенците -зч- > -сч- > -ч-, односно -ц-, укажува дека нивната дистрибуција во македонските текстови е различно застапена. На пример варијантата -ц-, добиена со дисимилација од -зч- > -сч- е честа во *Пог* и *Бон*, а во *Рдм* не се среќава.

Упростување и промени во почетните како и во крајните консонантски групи. Почетната консонантска група скв > ск, па се пишува скоз'ѳ 119v20, а тоа е одлика и на *Дбм*, *Јов*, *Рдм* и др.

Вметнување на консонанти во консонантските групи. Во *Шаф* не е доследно вметнувањето на д, па ги бележиме примерите: изр'ѳновени 125r29, изр'ѳн'ѳвааго 3v27, издр'ѳновена 2v22, издр'ѳновенъ 4v22, редовно изр'ѳшити 5v19, изр'ѳдна 90v16, изр'ѳдно 71v19, изр'ѳдно 95r32 изр'ѳдн'ѳи 39v18. Потврдено е вметнувањето на д во групата зр во издра(и)леви 29v22, како и во случаи кога оваа група се наоѓа на

граница од префиксот и основата: нераздроушена 44r15, раздроушаѣтъ 132v10 раздроушениа 107v7, раздроушениѣ 133v24, 136v12, раздроуши 110r17, раздроушыше 154r20, раздрѣшааго 102r32, раздрѣшаж 103r5, 138r2, раздрѣшажцааго 139r11, раздрѣшениѣ 106r26, 121v16, раздрѣши 120v27, 143v19, раздрѣшив 138r14 раздрѣшивъ 148r14, раздрѣшимъ 17r2 раздрѣшитѣлъ 118v31, раздрѣшишж 110r14. Вметнувањето на д во групата -зр- е често во *Дбм, Пог, Рдм, Дбј, Мкд, Лобк*.

Во *Шаф* во групата ср не се вметнува т, па редовно се пишува: непосреденъ 12r27, срамен 75r31, посрами 3r15, 53v24, посрамилѣмъ 16r21, посрамилатъ 125v5, посрамилъ 125v26, сраменъ 76r11, срамилѣше 119r23, срамилѣжжж 37r16, срамилъ 125v28, срѣд 96r16, 126v17, срѣднаж 52v18.

Метатеза. Во *Шаф* се вообичаени формите тогдa, егдa, без примери со метатеза како во *Дбм, Слен, Стм, Стр*, некогаш во *Мкд*, а редовно во *Јов* (БИЦЕВСКА 2000: 164).

Во врска со развојот на групата чр- ги бележиме примерите: чрѣвиа 85v13, чрѣвленъї 148v3, чрѣвленъїмъ 132r28, чрѣвленъїж 148r8, чрѣвъ 69r6, чрѣвина 29v22, чрѣвинаа 14r21, чрѣвинааго 80v22, чрѣминѣмъ 47v17, чрѣницж 108v7, чрѣпало 145r14, чрѣво 69r1, 77r7, 94v21 чрѣвѣ 103r7, 107r19. Консонантската група чр- во северомакедонските текстови од XIII–XIV век (БИЦЕВСКА 2000: 165) останала непроменета, иако веќе во втората половина на XIV век се изговарала како цр-, на пример: црѣвоу во *Стан*.

Појавата на дублетните форми обично се поврзува со префиксите вѣ- и оу-, па во текстовите паралелно се потврдени вѣгоднѣ – оугоднѣ, вѣдворити – оудворити, вѣсѣинениѣ – оусѣинениѣ и др. Во *Шаф* се вообичаени формите: оугодити 89r22, оугодна 74r25, оугоднаа 66v25, оугодникоу 128v10, оугодникъ 82r28, оугодно 6v22, 24r19, 69v31, оусѣрѣнаа 91v20, оусѣрѣнаа 21r6, оус(ѣ)нениѣ 109r27.

Вокални и консонантски промени при адаптација на тугите зборови. Во однос на адаптацијата на грчките зборови споменуваме само некои покарактеристични форми, на пример: ъ се чува во: виѡаниа 103v8, 104v25, виѡаниистѣѡи 100r25, виѡаниж 108v13, 111v9, 117v1, виѡѣзда 140v22, ѡаворъ 151r3, ѡелон 46v14, 83v14, ѡелонѡвоу 59v14, ѡѡло(р)а 1r24, ѡѡдѡра13r18, ѡѡдѡре 13r14, 13v5, ѡѡѡдоули 1r1, ѡѡма 104r28, ѡѡмо 136r20, ѡѡмѣ 135r6, 136r26, многу ретко се предава со т во: витаниѣ

5v5, аг(гѣ)лсти 113r32, агг(ѣ)лѣсти 58v31, агг(ѣ)лѣстѣѣмѣ 153v19, агг(ѣ)-лѣсци 8r15.

Можеме да заклучиме дека фонетско-правописните особености на *Шаф* упатуваат на ракопис од XIII век од македонска редакција и поконкретно на дејноста на Охридската книжевна школа. Еровите недоследно се губат во определени позиции, се следи појава на неетимолошки (секундарни) ерови, вокализацијата на еровите во силна позиција ѣ > ѳ, ѣ > ѣ во некои случаи не е спроведена под влијание на правописната традиција. Се употребуваат назалите ж, љ, Ѣ, како и јотираните форми, а покрај појавата на мешање на назалите, примерите со деназализација се ретки, значи назализмот уште мошне добро се чува – со оглед на тоа што резултатите од деназализацијата со поголема редовност се јавуваат дури во текстовите од XIII век (во постарите текстови тие се присутни поретко). *Шаф* се одликува со замена и > ѣ и обратно, со конзервативност во однос на чувањето на назалите, чувањето на епентетското л и палаталноста кај ѣ, л и ѣ, а исто така изразена е асимилацијата на консонантите, како и промените во консонантските групи.

КРАТЕНКИ ЗА РАКОПИСИТЕ

Асем – *Асеманово евангелие*, крај на X или почеток на XI век

Бит – *Битолски триод*, XII век

Бон – *Болоњски псалтир*, XIII век

Вран – *Вранешнички апостол*, XIII век

Верк – *Верковичев апостол*, XIV век

Григ – *Григоровичев паримејник*, крај на XII – почеток на XIII век

Дбј – *Добрејшово евангелие*, прва половина на XIII век

Дбм – *Добромирово евангелие*, XII век

Дчн – *Дечански псалтир*, XIII век

Заг – *Загребски триод*, XIII век

Зогр – *Зографско евангелие*, втора половина на X или почеток на XI век

Јов – *Македонско евангелие на поп Јован*, втора половина на XIII век

- Карп* – *Карпински апостол*, XIV век
Кич – *Кичевски октоих*, XIII век
Клоц – *Клоцов зборник*, XI век
Крат – *Кратовско евангелие*, XIV век
Крп – *Карпинско евангелие*, XIII век
Лес – *Лесновски паренезис*, 1353 год.
Лобк – *Лобковски (Хлудов) паримејник*, 1294–1320 год.
Мар – *Мариинско евангелие*, X–XI век
Мкд – *Македонско четворо евангелие*, XIV–почеток на XV век
Орб – *Орбелски триод*, XIII век
Охр – *Охридски апостол*, XII век
Пог – *Погодинов псалтир*, XIII век
Рад – *Радомирово евангелие*, XIII век
Рдм – *Радомиров псалтир*, XIII век
Син – *Синајски псалтир*, XI век
СинЕ – *Синајски еухологиум*, XI век
Слеп – *Слепченски апостол*, XII век
Стан – *Станиславов пролог*, 1330 год.
Стм – *Стаматово евангелие*, XIII век
Стр – *Струмички (македонски) апостол*, втора половина на XIII век
Супр – *Супрасалски зборник*, X–XI век
Хлуд – *Хлудов триод*, XIII век
Шаф – *Шафариков триод*, XIII век.

ЛИТЕРАТУРА

- БИЦЕВСКА, К.; С. ПОП-АТАНАСОВА. 1989. Проблемите во врска со јотацијата во туѓите зборови. *Советување за работата врз редакциските речници на црковнословенскиот јазик во југословенските центри*. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«, 37–50.
- БИЦЕВСКА, К. 2000. *Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век*. Скопје: Менора.

- БЛАХОВА, Е.; З. ХАУПТОВА. 1990. *Струмички (Македонски) апостол*. Скопје: МАНУ.
- ВАЙАН, А. 1952. *Руководство по старославянскому языку*. Москва: Издательство: Иностранной литературы.
- ВЕЛЕВ, И.; Л. МАКАРИЈОСКА; Е. ЦРВЕНКОВСКА. 2008. *Македонски споменици со глаголско и со кирилско писмо*. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- ВЕЛЧЕВА, Б. 1969. Към установяването на среднобългарските правописни типове (Стаматовото четвороевангелие от XIII век). *Известия на Института за български език* 17, 233–286.
- ВЕЛЧЕВА, Б. 1981. *Проблеми на глаголическата писменост. Асеманиево евангелие*, Константин-Кирил Филозоф, София, 167–171.
- ГЕОРГИЕВСКИ, Г.; Л. МАКАРИЈОСКА. 1989. Консонантските секвенци на префиксалната граница. *Советување за работата врз редакциските речници на црковнословенскиот јазик во југословенските центри*. Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«, Скопје, 57–65.
- ДЕСПОДОВА, В. 1983. Македонски писмени споменици во ленинградските библиотеки. *Македонистика* 3, 5–61.
- ДЕСПОДОВА, В.; Л. СЛАВЕВА. 1988. *Македонски средновековни ракописи I*. Прилеп: Институт за старословенска култура.
- КОНЕСКИ, Б. 1956. *Вранешнички апостол*. Стари текстови, кн. II, Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- КОНЕСКИ, Б. 1967. Охридска книжевна школа. *Словенска писменост. 1050-годишнина на Климент Охридски*, Охрид: Народен музеј, 57–62.
- КОНЕСКИ, Б. 1981. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- КОНЕСКИ, Б. 1986. Охридска книжевна школа. *Климент Охридски*, Студии, Скопје, 9–27.
- МАКАРИЈОСКА, Л. 1997. *Радомиров псалтир*. Стари текстови, кн. V. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- МАКАРИЈОСКА, Л. 2007. *Студии од историската лексикологија*. Посебни изданија, кн. 48. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- МАКАРИЈОСКА, Л. 2008. Јазичните особености на македонските црковнословенски текстови. *Предавања на XL семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 65–96.
- МАКАРИЈОСКА, Л. 2009. *Студии од историското зборобразување*. Посебни изданија, кн. 67. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- МАКАРИЈОСКА, Л. 2011. Дејноста на Охридската книжевна школа и јазикот на црковнословенската писменост во Македонија. *Св. Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција (Охрид 4.–7.*

11. 2010.). И. Велев, А. Гиревски, Л. Макаријоска, И. Пиперкоски, К. Мокрова, (ред.). Скопје: Универзитет »Св. Кирил и Методиј«, 213–228.
- ЦУБАЛЕВСКА М., Л. МАКАРИЈОСКА, 2011. Лексичките и зборооб-
разувачките особености на Шафариковиот триод. *Св. Наум Охридски
и словенската духовна, културна и писмена традиција (Охрид 4.–7.
11. 2010.)*. И. Велев, А. Гиревски, Л. Макаријоска, И. Пиперкоски, К.
Мокрова, (ред.). Скопје: Универзитет »Св. Кирил и Методиј«, 285–294.
- МИРЧЕВ К., Хр. КОДОВ, 1965. *Енински апостол старобългарски паметник
от XI в.*, София: Българска академия на науките. Кирило–методијевска
комисија. Институт за български език. Издателство на Българската
академия на науките.
- МОШИН, В. 1954. *Македонско евангелие на поп Јован*. Стари текстови, кн. I.
Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- МОШИН, В. 1966. *Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо*.
Скопје: »Кочо Рацин«.
- MOŠIN, V. 1972. Heretici trojezičnici u staroslavenskom prijevodu Trioda. *Slovo*
22, 117–125.
- ПЕЕВ, К. 1988. *Ќукушкиот говор*. Скопје: Студентски збор.
- ПОП-АТАНАСОВ, Г. 2000. *Кичевскиот октоих*. Скопје: Менора.
- ПОП-АТАНАСОВА, С. 1995. *Лингвистичка анализа на Битолскиот триод*.
Посебни изданија, кн. 23. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте
Мисирков«.
- ПОПОВ, Г. 1985. Триодни произведения на Константин Преславски. *Кирило-
Методијевски студии*, кн. 2. София, 122–128.
- РИБАРОВА, З. 1996. За правописните норми и традицијата во ракописите од
македонската редакција на црковнословенскиот јазик. *1100-години од
хиротонизирањето на Свети Климент во епископ доаѓањето на Свети
Наум во Охрид*. Зборник на трудови, Охрид: Македонска православна
црква, 187–193.
- РИБАРОВА, З. 2000. Јазични особености на текстовите од Охридскиот
литерарен центар. *Еден милениум наука и уметност во Македонија*.
Скопје: МАНУ, 29–39.
- РИБАРОВА, З. 2005. *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*.
Скопје: МАНУ.
- РИБАРОВА, З. 2009. *Палеословенистички студии*. Посебни изданија, кн. 63.
Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- РЦДМР = *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, гл. ур.
З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска,
т. I Вовед, а-в (2006), т. II св. 8–10 (2008–2009), Институт за македонски
јазик »Крсте Мисирков«, Скопје.
- RUSEK, J. 1966. O języku Triodu Szafarika, + *Sprawozdania z posiedzeń komisji oddziału
PAN w Krakowie*. Kraków, 489–492.

- РУСЕК, Ј. 1969. Из лексиката на среднобългарските триоди. *Известия на Института за български език* 17, София, 149–180.
- РУСЕК, Ј. 1980. Старозаветните части в триода и значението им за реконструкцијата на првоначалниот превод на паримейника. *Годишник на Софийскиот универзитет*, т. 74/3, София, 37–41.
- РУСЕК, Ј. 1991. Евангелските части в триодите и нај-ранните преводи на евангелието. *Старобългаристика* XVI/1.
- СЛАВЕВА, Л. 1972. За старословенскиот триод. *Slovo* 22, 93–116.
- УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р. 1972. Јазичните особености на книжевните споменици од Охридската школа. *Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид,), Скопје: Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 20–28.
- УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р. 1976. За некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик. *Slovo* 25–26, 175–184.
- УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р. 1982. Околу правописот на **ѣ** и **ѡ**. *Македонски јазик XXXII–XXXIII* (1981–1982), 727–731.
- УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р., З. РИБАРОВА, 1988. *Радомирово евангелие*. Стари текстови IV. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- ЦРВЕНКОВСКА, Е. 1999. *Загренски триод*. Стари текстови VII. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- ЦРВЕНКОВСКА, Е. 2003. За територијата на Охридската книжевна школа. *Реферати на македонските слависти за XIII меѓународен славистички конгрес во Љубљана, Прилози на МАНУ*, Скопје: МАНУ, 147–160.
- ЦРВЕНКОВСКА, Е. 2006. *Јазикот и стилот на триодот*. Скопје: Менора.
- ЦРВЕНКОВСКА, Е.; Л. МАКАРИЈОСКА. 2010. *Орбелски триод*. Стари текстови, кн. X. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«.
- ЩЕПКИН, В. Н., 1906. *Болонская псалтырь*. Издание 2-е, стереотипное, Москва.

S a ž e t a k

FONETSKO-PRAVOPIŠNE KARAKTERISTIKE ŠAFARIKOVA TRIODA

Predmet su analize fonetsko-pravopisne karakteristike *Šafarikova trioda* (*Šaf*) – makedonskoga crkvenoslavenskoga rukopisa iz 13. stoljeća (himnografskoga teksta punog trioda bez podjele na posni i cvjetni dio). Tekst odražava osnovne karakteristike makedonske redakcije crkvenoslavenskoga je-

zika, odnosno Ohridske književne škole. *Jerovi* se u određenim položajima gube nedosljedno, može se pratiti i pojava neetimoloških (sekundarnih) *je-rova*, a vokalizacija *je-rova* u jakom položaju $\text{r} > \text{v}$, $\text{h} > \text{f}$ – u nekim slučajevima, pod utjecajem pravopisne tradicije, nije provedena. Rabe se nazali x , a , d , kao i jotirani oblici, a osim pojave miješanja nazala ovisne o prirodi prethodnoga suglasnika, primjeri denazalizacije su rijetki, što upućuje na to da se nazalnost dobro sačuvala. Kao odraz stare dijalektne diferencijacije tekstova veća se učestalost primjera denazalizacije pojavljuje tek u tekstovima iz 13. stoljeća, stoga pratimo pojavu $\text{h} > \text{h}$, djelomično ograničenu uporabu jotiranih vokala te primjere kontrakcije vokala pri neposrednom doticaju. Konzervativnost rukopisa ogleda se u očuvanju epentetskog a , također se zadržava palatalnost kod r , a i v , izražena je asimilacija suglasnika nakon gubitka *je-rova*, dolazi do promjena kod suglasničkih skupina itd.

Ključne riječi: *Šafarikov triod (Šaf)*, fonetско-правописне karakteristike, crkvenoslavenski jezik, makedonska redakcija, Ohridska književna škola

Izvorni znanstveni članak

Autor: Liljana Makarijoska

Institut za makedonski jezik

»Krstе Misirkov«

Gligor Prličev 5

MK-1000 Skoplje

makarijoska@yahoo.com

Primljen: 5. 3. 2012.

Prihvaćen: 10. 7. 2012.